

BAJAI HONPOLGÁR

2006. március

XVII. évfolyam 3. (185.) szám

Ára: 200 Ft

Jégtörő trojka a Dunán (2006. február)

Fotó: Brachinger Tamás

Nemzeti ünnepünk

Örvendetes márciusi ünnep ideje közeledik. 158 év távlatából sem töröltek ki tudatunkból a polgári átalakításért és nemzeti függetlenségért vívott 1848-1849-es forradalom és szabadságharc dicső napjainak emlékei, melyek tanulmányaink, olvasmányaink révén rögzítődtek agyunkban, és bevésődtek történetírásuk időálló érclapjaira. A magyar szabadság nagy emléknapja kedvező lehetőség arra, hogy em-

lékezetünk szárnyain – egyénileg és közösen is – felidézzük a nagy idők történéseit.

E helyütt szívesebben teszünk említést a kevesebbek által ismert bajai események némelyikéről Bizonyosságul annak, hogy a történelmi fejlemények nem hagyták érintetlenül városunkat sem.

Baja képviselő-testületének közgyűlése a lakosság részére 1848. április 9-én kiáltványt adott ki, melynek első mondatait idézzük:

„Tisztelt Polgártársak!

Átalakulási mozgalmak láncolatában a körülmények hatalma, az idő erénye és büne irányozván a korszak eseményeit, célszerű engedmények, mielőtt a néptenger fölháborodott, s azután kérlelhetetlen szigor, a rend érdekében, e kettőben áll a békes forradalom titka. Hála a magyarok Istenének! Mert habár fölséges hazánk fölé Mártzius hónapban villámrejtő fellegek

borulának, a nemzeti lét és nemlét terhes pillanatiban főszegecs Nádorunk bölcs esze magyar szívével párosulva, s az országgyűlés hűjellemtű tántoríthatatlan nagy férfiaiival egyesülve, – dicsően elháríták a politikai menyköveket, s a nemzeti szabadság s törvényi egyenlőség körül a szent béke zsámolyánál találkozáskor, szerencsésen átéltük a szabadság első örömeit.”

A múltban használatos, nyelvileg régies színezetű, nagyobb terjedelmű, politikai jellegű, mozgósító szándékú felhívás végső szakaszának figyelmet érdemlő része az, ahol 9 pontban megfogalmazták, milyen nemzeti kívánalmakat kellene törvénybe iktatni. Az óhajok között szerepelt, hogy városunkat privilégiumokkal rendelkező, szabad királyi várossá nyilvánítsák.

Idézzük a kiáltvány utolsó mondatait is: „Ezek azon életkérdési óhajítások s kívánalmak, melyek telyesedéséért velünk együtt érző* millió polgártárs bizalommal, melynek forrása szent, kapcsolata «szerepet és ragaszkodás» és igaz tisztelettel, mely a polgári jutalom legszebbike, fohászkodik a kormány s törvényhozás bajnokaihoz, karolják föl polgártársaik hazaboldogító kérhangjait s pártfogolják azt magasztos közrehatásukkal, hogy a diadal téren, melyet ernyedetlen küzdelem s hazafi batorság a nemzet nép-szabadság terévé dicsőített, még annyi nemzeti színű oszlopok zászlóin lobogtassa nagy nevüket s a nemzet-nép áldása e földi legszentebb áldás füzethessék magasztos emlékeikhez. Hazafiúi óhajításunkat hatályos pártfogásba ajánlva polgári tisztelettel maradván. Baján 1848. április 9-ik napján tartott képviseli közgyűlésünkben.

*az „érző” szó kimaradt a kiáltvány szövegéből, pótlólag illesztettem oda, Bayer József meglátása alapján

Tisztelt Polgártársainknak leghívebb polgártársai Baja város nevében Joannovics Ignátz városbíró, Pankovics János nép szószóló, Sebők József főjegyző.”

A kiáltvány Bayer József (1851-1919) bajai születésű tanár, színháztörténész birtokában volt, aki a Bajai Közlöny című egyes tartalmú lapban 1878. március 14-én közzétette a helyi érdekű történeti adat teljes szövegét. A nagy ív terjedelmű nyomdai terméket Szabadkán nyomtatták, Bittermann Károly nyomdájában. (A dr. Rapcsányi Jakab által 1934-ben kiadott Baja-monográfiában is megtalálható.) Bayer szerint a dagályos szöveget Sebők József akkori főjegyző fogalmazta.

1848. április 9-én Baja város bírása, a tanács és közönsége feliratot küldött Batthyány Lajos miniszterelnökhöz. Röviden ismertetjük tartalmának lényegét:

„Ki a mártiusi mozgalmak nagyszerű eseményeit hazafiúi lelkesüléssel átgondolja, s a nemzet nép szabadság oltáránál polgártársaival találkozik, lehetetlen, hogy meg ne hajoljon azon nagy férfiak, azon országgyűlési bajnokok népmáda nevei előtt, kik a századokig sóvárogva várt polgári szabadság s jogegyenlőség zászlóit rendíthetetlen küzdelmek között a magyar haza fölé dicsően kitűzni bátrak valának.”

Hódolatukat és hálaszeretetüket fejezték ki a miniszterelnöknek és pályatársainak:

„Méltóságodat s országos tiszteletű pályatársait az első magyar minisztérium főhivatalában a magyarok istene... igen soká éltesse...” Kéri, hogy „...méltóztassék Bajai városát, mint Alsó-Magyarország gabonakereskedelmének főpontját s rég polgárosult lakosait kegyelmeire s hivatali pártfogására méltatni, szentül fogadjuk, hogy miután a haladásban kitűnő Baja a képviseli nemzet-test országgyűlési korszójába béválasztott, Méltóságod s közügyér társa-

inak a nemzet boldogítására áldozott erélyes intézvényeit s iránytörekvéseit felkarolva – legbuzgóbb közremunkálással követni szent kötelességünknek tartandjuk.”

Végezetül ismertetjük a főbíró, a tanács és a közgyűlés felterjesztése kiemelt részének összefoglalását, melyet 1849. január 6-án küldtek Kossuth Lajoshoz, a Honvédelmi Bizottmány elnökéhez.

A város „...e vésteljjes időkbekben ... hazafiúi buzgalmánál fogva...” a haza védelmére kilenc harangját (mintegy 2892 font) átadja. (Az 1848. december 31-i közgyűlés hozta a határozatot.) „Az ebből öntendő s Baja nevével címezendő ágyukat a «szabadsági harc» bevégezése után örök emlékül Bajának kéri juttatni (a felszerelési költségeket a város vissza fogja téríteni).” Végül utasítást kértek, hová szállítsák a felajánlott harangokat.

Kossuth köszönetet írt 1849. január 16-i keltezéssel Baja város közönségének, melyben mély köszönettel vette a város által felajánlott kilenc harangot. Ígéretet tett az öntendő ágyúk Baja névvel való jelölésére, illetve a háború végén a városnak való juttatására vonatkozó feltételek teljesítésére. Kérte, hogy a harangokat Nagybanyára szállítsák.

A harangokból mégsem lettek ágyúk. Elszállították, de különböző okok miatt kiöntésük késlekedett, majd 1949 októberében a „rebellisek” által felajánlott harangokat visszaigényelték a császári hadseregtől.

Ma is ünnep március idusa. Van okunk ünnepelni, és van mit tenni 1848-49 örökségének megőrzéséért, maradéktalan megvalósításáért. Erőt meríthetünk a múltból, az idézett mondatok szelleméből feladatainkhoz – mert akad még különbség aközött, amit szeretnénk, s ami lehetséges –, hogy olyan helyé váljon hazánk, ahol élni jó.

Bánati Tibor

Bevezető szavak egy 150 éves önéletíráshoz

1856-ban, III. Napóleon francia császár egyetlen fiának születése idején, egy huszonöt éves fiatalember Magyarországon nekiült, hogy leírja, mi minden történt vele és körülötte, mióta 1831-ben Baján meglátta a napvilágot.

Vinkovics Antal sorsa, életútja nem volt különleges. Nem forgolódott a kor ismert személyiségei körében, nem élt meg rendkívüli kalandokat. Szegény családban nevelkedett, apja dunai hajós (kormányos) volt. Úgy nőtt fel, mint sok-sok hasonló helyzetű társa a többnemzetiségű mezővá-

rosban. Visszaemlékezései mégis roppant érdekesek és tanulságosak.

Írásából hű képet napunk az oktatás korabeli viszonyairól, a Baját pusztító 1840. évi tűzvészről, 1848 nyarának, őszének vesztérhes napjairól, és a szabadságharc bakáinak életéről. A szerző fel-felcsillanó humora, stílusának zamatos magyarsága egyben élvezetes olvasmánnyá is teszi a feljegyzéseket.

A csonkán fennmaradt emlékirat az 1849. januári-februári Tokaj környéki csaták leírásával zárul. Vinkovics Antal a sza-

badságharc leverése után Somogyban élt, az 1860-as évektől körjegyzőként működött. 1891. január 8-án halt meg. Szépen gondozott síremléke Gyöngyösmellék temetőjében áll.

Kéziratok könyvecskéjéé dedunokája, a Pécssett élő Neményi Alajos örzi családi ereklyeként. Köszönjük, hogy lehetővé tette közzétételét. Szükségesnek látszó kisebb kihagyásokkal, amelyeket három ponttal jelzünk, e lapszámunkban megkezdjük a dokumentum közlését.

Bálint László

Vinkovics Antal emlékirata

1831-iki június hó 3-a napján Baja mezővárosban születtem.

Ne várj tőlem sallangos szavakkal ellátott cifra beszédet, mert ilyesmihez nem értek. S ha értenék se tenném, mert ez az egész dolog – tudni illik az én születésem – sokkal természetesebbnek látszik előttem, hogy sem azon csak legkisebb csudálkozó, vagy dicséző szót ejteni érdemes volna.

Minthogy amint én tapasztaltam és az öregek mesélik, még eddig minden élő és élt embernek születnie kellett. Miként jöhettem volna tehát én is különben – hogy engem nem úgy húztak ki a kvártélyomból, mint a most született Napóleon Jenő Lajos Josef János Herceget? Annak csak azon ésszerű oka van, hogy talán nekem több okom és kedvem lehetett a világra jönni, mint ő kis Hercegségének – ugyanis nagy okom volt, mert mint szegény születvén semmit sem veszíték...

Nékem ugyan nem jutott egy pápa vagy bíbornok körösztapám, de jutott egy jóra való magyar ember, ki engem bizony sem Jenő, sem Napóleonnak, hanem egyenest Antalnak keresztelt, egy szegény, egy szegény páduai barát volt bizony öki gyelme.

Keresztapám pedig így okoskodék: – Szegény embernek csak szegény a barátja, minek ide úri szentet választani, majd bizony hogy marakodjanak – mármint én és az úri szent uraim – mint a kutyák. Majd találok én neki egy paraszt szentet. És megválasztá Szent Antal öki gyelmességét Radnából, – s azzal megkeresztelték, mint mást is. Miután keresztapám is megtevén teendőjét, haza vágatott, nem is láttam előbb, csak miután felnőttem, amikor megmondta édesanyám, hogy öki gyelmét úgy hívják, hogy Radvány Péter...

Négyéves koromtól hatig élém éltem aranykorszakát, mint amelyikben gond nélkül végzém napi foglatosságomat, vagyis a játékot. Kora reggel kihajtottam a disznót a kanász elé, ekkor még kószáltam az egész határt s bár nemigen siettem, mégsem értem haza előbb tíz-tizenegy óránál. Amikor e tettemért a verésen szerencsésen átestem, mentem ekkor játszani, csigáztam délig, délután csigázás, laptázás, pilincke, kanász, bótos, katonásdit, sőt néha házaságot is játszottunk, meg kimentünk ürgét önteni. Csak az egész dologban az volt rám nézve botrányos, hogy Mihál öcsém, akkor bölcsös emő lévén, sok időt kellett ringatással elvesztegetnem.

Mert ugyanis négyszemközt legyen mondva, öcsém azon infámis szokást tartá,

hogy mihelyt felébredt mindjárt rítt. Megkérlelhetetlenül, amíg nem röngették, s ha pedig sírt nem is úgy sírt, mint kellett volna, hanem, mint a vízi bika úgy böggött...

Már ekkor tanultam a horvát-dalmát nyelvet, melyet játszótársaim nagy része beszélt, kik az azon városrészben lakó bunyevácok gyermekei voltak, s hogy mind magyarul, mind dalmátul megtanuljak, anyám velem szüntelen magyarul, apám pedig rácul beszéltek. Sőt imádkoznom is, ha atyám hon volt, rácul kellett, miből az következett, hogy máig sem emlékszem mikor nem tudtam volna a kettő közül valamelyik nyelvet...

...már hatéves levék, még ez ugyan magában nem baj, hanem – várjunk csak –...

Lakott tőlünk a harmadik utcában egy ember. Azaz több is lakott, de a többi egyiket sem ösmértem úgy, mint azt az egyet, ha jól emlékszem Csuliknak nevezték, neve volt e, vagy csak így csúfolták, nem tudom. Annyi igaz, hogy akkor előttem csúnyább név nem létezhetett, pedig bizony szegény, ő nem tehetett róla. Én nem is haragudtam a nevére, úgy mint ő magára. Lássuk csak mi lehetett az oka.

Mondom hát, én szegény ember nem tudom szükségből é, vagy mulatságból – egy kuckó iskolát rendezett be, mi abból állott, hogy a szomszéd megúván a sok kenyérpazarlást, mit gyermekei odahaza míveltek, hozzá küldék, fizetvén neki hónapoként darabjától, azaz gyerekenként – nem a kenyér darabjától – 15 váltó krajcárt. Ami azidőben, egy gyermek napszám volt, meg lehetős fizetés volt, amiért ezen Csulik ember kötelezte magát a gyermekeknek reggeltől délig magánál tartására. Ez meglehetősen pótolta azon befizetett 15 kr-t, mert ez idő alatt otthon legalábbis hónaponként 5 forint ára kenyérré több maradt, ami szegény emberre nézve nem kis előny. Majd elfeledém, azt is felvállalá ezen Csulik bácsi, hogy míg a nagyreményű fiúk az ő vacak kenyereén rágódnak, azalatt őket a. b. c. formára is megtanítja, mit ő krétával az ajtóra rajzolva, velük énekeltette a be, a bát.

De hisz mindezért lakhatott volna ő én miattam a világ közepén is s taníthatott volna én rá sohasem, ha... Jajaj! – ha az anyám rá nem gondolt volna. Egyszer meg nem foghattam, miként juthatott most egyszerre ezen ember anyám eszébe.

Éppen megéhezve a szörnyű játékban, jövök, anyámhoz kenyeret kérni. Adott, ezt mondván:

– Nesze lakjál jól, mert úgyis rövidebbre húzom nemsokára a kantárszárat.

Biz én ezt nemigen értettem, de mégis sejtettem valami nem jót. Délután egyszer elő hí anyám.

– Tudod e, hol lakik Csulik bácsi? – Csulik bá bácsi! Csú- csú-lik bácsi! – ismétlem magamban félig hallhatóan. Iszonyút sejtettem.

– Nem tudom – felelem nagy alázattal, hej, pedig dehogynem tudtam, de anyám azt mondá röviden, hogy

– Itt, ebben az utcában, nagyapád házának átellenében.

– Nem tudom – felelem ismét, mint ki pénzt veszített.

– Dehogynem tudod, hol a múltkor is játszottál avval a sok gyerekkel.

– Nem, nem tudom – mondám – soha nem is láttam. – Erre anyám csak azt felelte:

– Jó, ha nem tudod, majd megmutatom én holnap.

Ez volt mindeddig a leghosszabb napom, nem ízlett semmi, csak mindig Csú és Csulik csengett a fülemben, egész éjjel csupa betűket láttam, mindenütt körültem voltak...

Reggel felkölt anyám, felöltöztet csinosan.

– No, most majd iskolába jársz, nem leszesz olyan ökör, mint eddig voltál. Hanem veszek majd szép könyvet, s majd tanulsz, aztán barát leszel, ha megnőlsz.

Mit volt tennem – anyám annyit beszélt, hogy magamnak is kedvem lett játszani.

Anyám készen lévén elővett s kezénél fogva vezetett, mi már csakugyan nagykorúságra mutatott, minthogy ezelőtt csak a szoknyájába volt szabad fogódkodnom, ha onnét is el nem vert.

Célhoz érve Csulik bácsinak bemutatott anyám, felsorolván erényeim és azon nem épen gyengéd figyelmeztetéssel adott át:

– A mogyorót ingyen kaphatni – azaz a vesszejét, tehát ne kímélje ezt amennyiben engem illetni fog. Ezt én igen jól megértettem.

– No, Toncsi – gondoltam – megjártad te a diószegi vásárt. Játékot eltiltják, tanulatnak s végül még mogyoró vesszővel mívelnek ki barátnak.

Anyám néhány biztató szót szolt hozzá, miből ugyan semmit se hallottam – elment.

És én ott maradtam.

Nem képzelhettem el, hogy én most mit csináljak itt.

Padokon ültünk, pedig milyenek. Hat tégla kétfelé osztva, egy deszka rá és meg-

van. Én a sarokban helyet próbáltam, mint a kárvalott cigány. Ő Csuliksága miután az ajtóra rajzolt a, b, c- t elénekeltük – azaz, hogy a többiek mellett – az udvarra hajtott bennünket, ahol különféle gyakorlatokat vittünk véghez. Vízet hordtunk a kertbe, gyomláltunk, fára másztunk, epret szedtünk és ettünk, míg eljött az az idő, hogy hazabocsátattunk. Ekkor egy iszonyú „Dicsértessék”-et kiáltva vágtatott ki-ki hazafelé, én pedig nagy komolyan átsétáltam nagyapámhoz, ahol öreganyám és a mézes kenyér várt rám. S minthogy nem tudott magyarul, csak tördelve mondta:

– Menni iskola, kap honig brod – akarván ezzel mondani, ha szorgalmasan járok iskolába kapok mézes kenyeret. Mít én meg is tettem, mert dicsekvés nélkül mondom, később szinte megkedveltem a mézes kenyeret és kimaradhatatlan lettem az iskolából.

Lőn pedig midőn már a fa mászás és eperszedés mesterségét illően begyakoroltam, hogy szülőim azon gondolatra jöttek, hogy már annyi tudománnyal bírok, hogy egy nagy intézet vagy iskolába szerződhetek. Ami annál kívánatosabb volt, minthogy a bekövetkező 1837. év ősze volt s az engem felveendő intézet igen közel volt házunkhoz, mit ezenmód ekként demonstrálok.

Házunk mögött lakott bérben egy már a Csuliknál magasabb rangú tanító, mert ez már tudott hangszerhez is, jobban értette a verést, s kivált utánozhatatlan volt az ivásban, mely tulajdonságai jóval feljebb emelék őt Csulik bácsinál. S azért nem is csuda, hogy itt az excellens fiúgyermekért egy váltó, nagy gyerekért két váltóforintot kellett fizetni. Ami az időben roppant díj volt. Abból gyanítom, mert egyszer anyám azt mondta, hogy tanuljak szorgalmasan, nehogy hiába fizesse azt a tenger sok pénzt a tanítónak.

Tehát, mint mondtam ezen tisztas úr nemrég jött oda lakni s már csaknem megszegényítette Csulik bácsit. Télre tehát anyám engem is hozzá szánt. Trinkának hitták ő kegyelmét – valami kósza cseh lehetett, kit fent említett tulajdonáért mások nem tűrhetek, pedig de jól ivott és vert.

Szükségtelen említenem, hogy az iskolai készletek, mint pad és betű tábla ugyan afféle volt, mint Csulik bácsinál – csak hogy mégis Trinka úrnak egy nagy kalamárisa, egy líneája, egy számozó táblája, s több tollkészletei, papirosa, rajztáblája (bleistift), frakkja és magas kalapja is volt. Sőt mitőbb, a német burgeroknak tiszteletbeli tagja is volt.

Ezen elősorolt érdemeihez még az is járult, hogy a hangjegyeket könyv nélkül

ismeré, papok templomába járt, ott nagy-misekor a dobot verte, fagottot fujt stb.

Bezzeg itt kerültem kelepchébe, midőn érdemes Trinka úr elévett. De tanultam is, e télen még írni is. Szó, ami szó, Trinka úr vesszeje hatható befolyást gyakorlott szorgalmunkra és elménkre, s ha rá emlékszem mily gyönyörűen tudta ujjainkat összeszorítani és rá-kocantani, hogy szinte öröm volt nézni. Aztán mind a sillabizálást, mind az olvasást csak ilyen formán, az ujjunk hegyén, majd tenyerünkön át verte a fejünkbe. De meg is maradt aztán miket bevert egyszer, hogy sosem felejtettük el!

Itt már könyvünk is volt és írni is megtanultam. Ezt azért említem, mert Csulik bácsinál nélkülöztük a könyvet. A híres görög bölcs Dias mondatát tartva „omnia mea mecum porto”, mi annyit tesz: „kinek nincs semmije, semmit se visz”, csak úgy könyv nélkül tanultunk eprészni.

Hanem, mint mindennek, úgy ennek is végének kellett szakadnia, ugyanis megtanultam olvasni és írni. Trinka úr pedig szállást néhányszor változtatva, sehol sem fizetve, pénzét elkölthetve, helyesebben mondván, torkán leeresztve, becsületéből kikopva, szállásán jól eldöngöztetve, onnan kidobtatva, elment országnak, világnak, mint a miki malac.

Ezen dolgok történtek 1838. évi aratáskor.

Én árva lettem, úgy jártam, mint a cigány ló, midőn már az éhséget megszokta, akkor dögölt meg. Én is szinte megszoktam már minden nap a mogyoró vesszőtől értekezést venni, midőn tanítónk a nagyérdemű tanító, ki német burger és 7 országra szóló dobos, szóval páratlan „Trinka” volt, ily csúf módon utzára került. Azon átkozott bunyevácok által, kik sehogy sem tudták azt felfogni, mily fatalis dolog a pénztelenség és a fizetni nem tudás.

Már ezután magam is humánusabb ember lettem, s hogy már mások sem oly hitvány gyerkőcnek néztek, mint eddig, abból gyanítom, mert anyám is már ekkor, az erkölcsi oktatásokhoz, melyeket igen érezhetően szokott hozzám intézni, már vastagabacská vesszőt használt, mint eddig.

Nemcsak az említett oknál, hanem még annál fogva is mondhatom ezt, mert már ezután nem kuckó iskolába, hanem az 1838-iki október 1-ső napján bevezettek az úgynevezett nagy iskolába. Különben ez a normális iskolának első osztálya, vagyis elemi osztálya.

Itt engem – mint ki igen jól olvastam magyarul, németül és diákuul, felültettek a magaskörbe (haute vole). Minthogy akkor a padok úgy álltak, hogy minél hátrább mentünk annál magasabban ültünk. Úgy-

hogy a legmagasabb pad mintegy három lábbal magasabban állt, mint az első, bizonyos cölöpökön, miáltal roppant tér volt a játékra a padok alatt. Egy padban annyian ültünk, hogy csak alig férénk meg. Többnyire egynehánynak a pad alatt kellett szorgalmasan játszva eltölteni a tanórát s így a padok alatt néha többen voltunk, mint felül.

Tanáruk bizonyos Bergman, ifjú, mintegy 28 éves lehetett, ezen egy jó tulajdonsággal bírt, hogy a tanórákon elaludt. Mondják, hogy részeg volt, de én nem hiszem. Mi pedig éltük világunkat az alatt, játszottunk, lármáztunk, mint csak tőlünk tellett. Sőt néha a tanóra elmúltával, nem mertük háborgatni tanár urunkat csendes nyugalomban, hanem becsülettel imádkozva haza takarodtunk. Csak a familiáris maradt ott, megvárta míg tanáruk álom angyalai jól levő kerekeiket róla levéve felébredt, mi néha este történt.

Ezen év minden nevezetesség nélkül elmult, kivéve, hogy egyszer fejemet ütöték be, egyszer pedig orrom ütöttem be. Mindennek mégis csak az emléke sem maradt, azonban igaz ugyan, hogy ez évben nem tanultam Bergmann úr iskolájában, de nem is felejtettem. A szünidő, augusztus-szeptember hó, lefolyt.

Eljött 1839 október első napja.

Én egy fokkal magasabbra hágtam, de a dicsőség roppant volt. Bergmannál csak egy évet töltöttem, míg mások öt-hat évet is. Ehhez járult, hogy ezen II. normális iskolában a tanár egy Kátay nevű, arról lett nevezetessé, hogy ő baklust (bakalus= bot) nem adott, csupán virgást, a legkisebbét is.

Mi volt ezen virgás, röviden megmagyarázom. Egy nyírfa söprőből néhány szál összekötve. A nagyreményű növendéknek nadrágját és gatyáját körülbelül térdig lehuzva lefülelték és meztelen ülőfelére odahányták, hogy néha a vér is folyt. Ez volt Nagyérdemű Kátay úrnak a leggyengébb és egyszersmind a legkeményebb, egyetlen fenyítő szere – azt tartá tudni illik ő Kátay urasága, hogy minek csalogassuk a növendéket holmi apró fenyítéssel a nagyobbakra. Adjuk neki mindjárt a legkeményebbet, hogy vágya ne köljön többször rá ! Korántsem hidd jámbor, hogy tán én minden büntetés nélkül csúsztam át ezen neves intézetet...

Kátay tisztelt tanító urunknak egyetlen argumentuma a fent leirt virgás levén, azt szörnyen gyűlöltem. Csupán azon egy okból, mert a verés meztelen testre történt, a szemérmét és illedelmet igen sértette. Sokkal büszkébb voltam pedig mintsem hogy szemérem tagomat közszemlére tegyem

ki. De minden őrizkedésem dacára sem kerülhettem el, s úgy látszik rögeszméje volt tanítóknak minden tanulót legalább egyszer kikapadni...

Két évig kellet járnom hozzá, de egy nagy eset megváltoztatta az egész dolgot.

1840-ik évi május hó 1-én kétégyed kettőre a város felső végén kigyult. Rettenetes szél fújt.

A tűz épen utjában esett a szélnek a város hosszában. Nemsokára harangozni kezdtek mindenfelé. Ami az oltást rendkívül nehezíti – ez azonban percekig tartott – egyszerre egész sorok és utcák borultak lángba. A nép véképp minden oltási reménytől megfosztva futott, ki amerre lehetett, mert az utcában maradni nem lehetett. A tűz ellenállhatatlanul terjedt. Egyszerre többfelől égni kezdett a város, hova a szél a szikrákat hordta, egész városrészt borult egyszerre lángba és harmadfél óra múlva már a Papok temploma is leégett, s harangja, akkor hangozta utolszor a két negyedet, háromra lezuhant, a többi utána.

Lehetetlen leírni a sírást, zavart és vándorlást, mi itt akkor látható volt – sokan semmit sem menthettek vagyonukból. Pusztá életöket mentve, gyermekeiket hátukra, nyakukba öltötték, a falukat kenyereket kéregetve járták.

A tűz dühöngött, mintegy kilenc óráig estve. A mi házunk, mely az utolsó volt az emberek az első ijedségből magukhoz térve s a szél is csillapodva, oltásra is gondoltak. Házunk annyira meg lett mentve, hogy be nem égett.

A másik ház, miután egyszer már égni kezdett, szerencsésen eloltva, megmenekült, így a mi sorunk a tovább égéstől biztosítva lett. A túlsó soron is, az irányunkban lévő ház utolsóként égett, a tüzet ott is elfojtották, de folyvást kellett vigyázni a még mindig lappangó tűztől. – Kutunk teljességgel ki lett merítve, s más házakból kellett vizet hordani. Még az egyes istállók ganéja is, szemét dombok a kertben egészen átégtek. Tüzet pedig saját udvarunkon is – még tizenkét nap múlva is találtunk a ganéjban.

Nekünk ugyan ekkor semmi kárunk nem volt, a házon kívül s az sem égett le, messze levén s minthogy csak mintegy 6 óra után gyúlt meg, időnk volt mindent a kertben jól elásva eltenni. Bútorinkban és semmi szerzőmben hiány nem volt. Sőt a padlásról is mindent letakarítottunk, csupán anyámnak azon megbocsáthatatlan hibája volt oka, hogy egy szép rakás könyv, hihetőleg nagyapámtól – ki igen szenvedélyes olvasó és írástudó volt – nem maradhatott meg.

1840-ik évi Május hó 1-én kétégyed kettőre a város felső végén kigyult - rettenetes szél fújt.
 A tűz épen utjában esett a szélnek a város hosszában. Nemsokára harangozni kezdtek mindenfelé. Ami az oltást rendkívül nehezíti - ez azonban percekig tartott - egyszerre egész sorok és utcák borultak lángba. A nép véképp minden oltási reménytől megfosztva futott, ki amerre lehetett, mert az utcában maradni nem lehetett. A tűz ellenállhatatlanul terjedt, egyszerre többfelől égni kezdett a város, hova a szél a szikrákat hordta, egész városrészt borult egyszerre lángba s harangja mely akkor hangozta utolszor a két negyedet háromra lezuhant a többi utána.
 Lehetetlen leírni a sírást, zavart és vándorlást, mi itt akkor látható volt - sokan semmit sem menthettek vagyonukból. Pusztá életöket mentve, gyermekeiket hátukra, nyakukba öltötték, a falukat kenyereket kéregetve járták.

Ezeket én még mindig nem néztem át, de számot tartottam rá! Így aki nem tud olvasni, nem foghatja fel becsét az olvasásnak. Tudnivaló, hogy anyám csak az imádságos könyvből, a magyar nyomtatott betűkről tudott olvasni. Azt is lassan, atyám pedig nem lévén hon, engem nem engedtek közel sem a házhoz, így mind oda van. Csupán egy „Keresztény hittudomány” című maradt meg, mely atyámmal volt oda - nyomtatott 1650-ik évben, magyar nyelven.

Másnap tüstént be hordozkodtunk a házba és minden rendén volt.

De nem így volt mindenki! Nagyobb része a lakosságnak olyanokhoz szorultak, kiknek házok megmaradt, annak fészerét és istállóját vették igénybe. A lövészkert minden épülete, sőt a lövő bódéja is lakássokká változtak, és minden középületek.

Fájdalmas volt nézni az égés estéjén haza jövő marhákat, kik nem ismerték fel gazdájuk házat. Az utcában fel alá téferegtek, s közben fájdalmas hangon bögtek, mintha osztoznának a gazda és lakosok bánatában.

Mintegy fél évig mondhatom megvolt a nyomorgás, de aztán tágult.

Ezen tűzvész után, mint hasonló szerencsétlenségeknél, adakozásra szólítottak fel, a legközelebbi falvakat, melyek mondhatni dicséretesen viselték magukat, szerencsétlen városunk irányában. Ugyanis ki-ki adott pénzben és természetben, mi tőle kitelhetett. Ez utóbbi nagyobbrészt kenyérből állt, mit a városháznál aránylag, családjaikhoz

képest, rendesen ki is osztottak. A kenyereken közt – miután a város urai a legszebb fejér kenyereket (mert ők is égettek voltak!) kiválaszták, úgy szinte a hajdúk a javát kapták. Természetesen az osztásra került kenyér ösztvetört, vagy ha egész, úgy barna volt, de hisz ez is jó volt. A begyúlt pénzről, ami meglehetősen összeg volt, az akkori hírszerint, az urak számoltak annyi bizonyos. Az hogy kevés szegénynek, s kevés jutott – mégis fogyott, hja ilyen a pénz.

Mindazonáltal hála az adakozóknak – ők erről nem tehettek. Baján a baj bajjal járt s ez rajtunk teljesedett be tökéletesen. Amit a tűztől megóvtunk, azt az ördögnek kellett adóznunk.

Atyám nemsokára hazajött s csupa képményeket látott, legelső gondja lévén a házat legalább ideiglenesen befödözni, míg annyit szerezhet, hogy a házat felépítse. tehát vett magához 225 váltóforintot, hogy fenyőt és szádat vegyen, a házat rögtön befedesse, legalább az eső ellen. A pénzt keblébe dugta s egyúttal a hajóhoz ment rendet megnézni, itt vagy hol, nem tudja, de annyi igaz, hogy a pénzt elveszítette. Mit volt mit tenni, mint az úr pénzéből ismét 100 frtot venni, melyen már most csak deszkát vett s a házat avval fedette be.

Nemsokára legényeinek egyike ki igen szegény volt különben, saját házat szépen fölépíté – ennek bizonyosan jobb szerencséje volt atyáménál.

„Egyik bukása, másiknak emelkedése”...

Térjünk saját személyemre.

A tanoda is szerencsésen leégett, de az iskolázás tovább is folyt a Szerzet Zárdájában. Én azonban kimaradtam, míg 1841 tavaszán a Tanoda felépülvén újra beszélgettem Kátay úrhoz s ott tanultam egész 1842 évi július utolsóig, azaz a szünnapokig.

1842 október 1-én összejöttünk ismét tisztelt Kátay úr normálisában – s ő miniket, akik kijelöltettünk felső iskolába járnival, szépen előbb tőlünk elbúcsúzott, felvezetett és átadott leendő tanárunknak, Pater Kaul Gedeonnak...

Én haladtam a tudományban, ha annak nevezhető. Legnagyobb kedvvel a történelmet és földleírást tanultam, később ehhez még a természetrajzot. Számolni restelltem, mert nem értettem, a latin nyelvet gyűlöltem s csak azért tanultam ezt jól, mert nyelveket szerettem tanulni s csak úgy tanultam és szerettem, mint nyelvet, nem mint iskolai szükségést.

Akkor sokszor kikeltem a deák rendszer ellen, nem tartottam szükségesnek egy holt nyelvre szorítkozni, midőn saját nyelvünk van. Véleményemet egypár tantársaim is osztották, de nagyjából kinevettek.

Sőt, tanár Páterünk nagy Ciceró korába buzdított bennünket, igyekeznék a latin nyelvet hajdani dicső állására hozni s korcsulásából az aranykori tisztaságra emelni.

Ezt ugyan lelkesül hallgattuk, de nem tettük, sőt latin gyakorlat helyett, ahol csak tehettük, magyart irtunk, miért különösen én vontam magamra a Páter haragját. Ismét meggyült a bajom!!

Tanáruknak ugyan ez az egy volt öt éven át, ugyanis az első, második, harmadik és negyedik osztálybeli tanárok szüntelen megokkal vitték növendékeiket. Páter Cöl lett tanárunk, ez minden évben egy oskolával fellebb vitt. 1843-ba 2.ik, 1844-ben a harmadikba, 1845-ben a negyedikbe és ekkor át kellett volna mennie ismét az elsőre, hogy ezen utat folyvást ismétlje, mert a 5-ik a szónoklat és 6-ik a költészet osztályában állandó tanárok voltak. Hanem az ötödik osztály tanára, Páter Angyal, az urasághoz ment nevelőnek, így a mi Páterünk egyúttal velünk jött az ötödik iskolába, ott állandó tanár lett. Páter Angyal helyett.

Tanárom tisztelendő haragját már rég magamra vontam, minthogy minden igaztalanságért felszólaltam, miért teljesült rajtam a közmondás

– Aki igazat mond, betörik a feje.

– Ne legyen oly okos, mert rövid életű leszen – emlegette. Igazsága volt, mert mondanám csak ki most úgy az igaz szót, mint ak-

kor, bezzeg nehezen éltem volna már eddig is. Hanem iszen benőtt már a fejem lágya.

A Páter minden évben lejjebb csúsztatott a sorozatban, úgy hogy már az ötödik osztályból nem mint jeles, hanem mint elsőrendű jöttem ki. Bántam is én, csakhogy tőle is megmenekültem.

Ezen idő tájban esik, hogy a régi rongyos deák feliratú zászló helyett a mostani pirosat csináltattuk közpótlásból.

Végre tehát 1847-ben a hatodik osztályba jutottam, hanem itt végre megfordult a kocka.

Reitman Vencel, aki a múlt osztályokban Pater Kaulnak kegyence volt s ki miatt annyit kellett kiállnom, aki hízelgessel és árusásával mindég feszültséget okozott a tanár és mi köztünk, képmutatásával, melylyel a szentet játssza. Egészen elvakította a különben okos embert – itt kikopott az Emberségből, mert tisztelendő Páter Nagy Rókus szépen ajtót mutatott a hízelgőnek s igazságos ember levén, velünk, kik mindég az igazságtalanság ellen küzdöttünk, igen emberségesen járt el. Ennélfogva azt nyerte, hogy a régi könyvtár helyett, mely mondhatni egy iskátulyában elfért, mintegy 30 könyvet – újat szereztünk.

Új és nagy szekrényt csináltattunk, melyre ezen feliratot ragasztánk:

– Csendet tartva tanítok. – Pénzt szedtünk és nagy lármát csaptunk, úgyhogy végre látogatni jöttek tisztas urak könyvtárunkat. Ekkor nem mulasztottuk el felszólítani őket adakozásra, könyv, vagy pénzben.

Amidőn az ígélet nem is maradt el, de el is ment közülünk azonnal másnap két követ az ígért adományt elhozni. Voltak, kik a pillanatban lelkesülve többet ígértek, mint akarták és könnyen megfélemedtek. De mi föl jegyeztük ki mit ígért – továbbá azt reméltük, hogy ki a magyar nyelvben egy idegen szót ejt, két váltó garast köteles fizetni. Ebből ismét jövedelem forrás vált, mert kezdetben ebből is szép összeg gyűlt be, minthogy szorosán ügyeltünk egymásra. De később bele is jöttünk a tiszta kiejtésbe, az év végén azt vettük észre, hogy gyönyörű könyvtár van birtokunkban. Ezen iparkodásunkat meghálálták a tanárok, egyet sem tettek, még a legnagyobb szamarat sem a másodrendbe.

Pedig ugyancsak lett volna kit a másodrendbe tenni, többi közt kiemelendő: Látovics Dani. Borsodi földesúr remekje volt a tudatlanságnak, kit a többi osztályokban a pénz, itt pedig a többség érdeme mentett meg a másodrendtől. Volt ennek ugyan több kisebb nagyobb mértékben hasonmása, de kik közül nem akarok többet megnevezni.

Ellenben a jelesebbek közt Dömötör Ödön, Szarvas Gábor nagy ésszel, Klem József jó ész elég szorgalommal jellemzhető. Több pénz, nem nagy ész, de roppant szorgalom Bermüller Antal tulajdona, Ivánovics jó eszű és szép szorgalomú, Maráczy Josef közönséges eszű, de szorgalmas, Furi János, Koller Lipót, Kulicsics Ferenc tökfilkók, hanem szorgalmasak. Stimac István középszerű eszű és szorgalomú.

Ezek közül Reitman Vencel, Kulicsics Ferenc, Bermüller Antal, papok lettek. Az első 1854-ben misézett, a második 1855-ben misézett először. Bermüllert nem tudom, nem hallottam. Klem a Császári hivatalnál, Szarvas Gábor ügyvédi pályára került. Ivánovics orvosi növendék lett, Furi katonai őrmester olaszthonban, Koller Lipót vasáros, Stimac gyógyszerész, Maráczy kényszerített pap, de nem tudom marad e.

Mielőtt azonban oskolánk végződnék, megemlítem hogy 1848-ik mártius tizenötödike felvirradt.

S a tizenkét alkotmányi pontokat aláírták. Ennél fogva nagy öröm és világítások történtek a városban s mi vetélkedtünk minél szebb kokárdát hordani. Mit még tanáraink is a csuha galléra alatt feltűzve viseltek.

Még a rác gyűlölségről ekkor szó sem volt. De már a velünk együtt járó szerb tanulók ellenkeztek velünk, ők is viseltek, de nem vörös fehér-zöld színt, hanem vörös-fehér-kéket, vagyis a szlávot. Ezért gyakran csaknem verekedésre jött köztünk a dolog s csak a Curátor tekintélye tartott vissza olykor, hogy a konokul dacoló rác tantársainkat jól helben nem hagytuk. Egyszer híre jön, hogy a rácok fellázadtak. Hanem mint híre volt, Bécsből is segélyt kaptak, valamint minden nem magyar fajok alattomban a magyarság ellen zúdultak. Az új alkotmányt, mint rájuk nézve károsat magyarították. Holott a magyarok kivétel nélkül velük megosztották jogukat. Ők úgy kezdék tekinteni a magyart, mint elnyomókat.

Mire nézvé mindenki átlátta, hogy itt vérontásnak kell véghez mennie s nagy polgárháborúnak nézünk eléje. – Miért is már pünköszt vasárnapján iskolánkat bevégeztük, tanárunk elbúcsúzott tőlünk. Hazaszeretetre és összetartásra intett mindannyiunkat s ha szükség úgy hozza, a nemzetet és jogát fegyverrel is védenünk kell. Intése nem is maradt köztünk hatás nélkül. De ez különben sem volt szükséges ránk nézve, ugyanis többnyire különféle zászlóaljokhoz honvédnek csaptunk fel nagyobbára.

Folytatjuk

1848-as bajai honvédek hatvan évvel később

1909. március 15.

Különös varázsuk van a régi fotográfiáknak. Korunk boszorkányos technikája bármire képes. Mégis, a régi fényképeket valami megmagyarázhatatlan hangulat lengi be. Csak nézzük ezeket az arcokat, ahogy néznek bennünket, mesélnek valamiről, remélve azt, hogy megértjük őket. Sokan tartják: ezeknek a régi képeknek aurájuk van.

Nem ismerjük a fénykép pontos történetét, és mégis tudjuk. Egy név és egy dátum valamelyest mégis eligazít. Mindenki kereshet egy történetet köré. Ha nézzük, megérezzük a magunk történetét, csak tiszta szívvel kell nézni az arcokat, s tudni fogjuk, mit akarnak elmondani nekünk: és ekkor mindannyiunk története igaz lesz valahol. Ezt el lehet mondani, meg lehet írni, de ami mögötte van, az sokkal több.

Baján egy család 1909. március 15-én 48-as honvédek társaságában emlékezik meg 1848. március idusáról. Tessék belegondolni, és beleborzong az ember, hogy miről folyhatott a szó. És ekkor a nagy gondolat. Örökíttessék meg ez a nap. Jött a fotográfus, s ez nagy esemény. Odaültek, odaálltak a masina elé a kitüntéseiket méltósággal viselő agg hadfiak s a büszkén álló házigazda családja. Néznek minket. Elmondnak valamit. Csak meg kell hallani.

Nos, amit a képről, melyet Mezei Lajos – a Bajai Honpolgár Alapítvány kuratóriumának elnöke – bocsátott rendelkezésünkre, biztosan tudunk: elmondása szerint dédapja, Mezei Lajos a kép jobb alsó sarkában ülő 48-as honvéd. A fénykép az akkor még „Bács-Bodrog vármegye és Baja

város Mészáros Lázár Múzeuma” néven szereplő múzeum centenáriumi kiállításán szerepelt 1948-ban. Családi hagyomány, hogy mindig a Lajos nevű utód örökli a fotográfiát. Most ő a családi ereklye őrzője.

Bálint Attila

Valószínűnek tartjuk, hogy a felvételtől annak idején több kópia is készült, talán minden, a képen látható személy kapott belőle. Ha olvasóink tudnak ilyen fennmaradt fényképről, vagy ha régi családi fotók alapján ráismernek valamelyik negyvennyolcas honvédre, esetleg a házigazdáokra, szíveskedjenek ezt tudatni szerkesztőségünkkel. Szeretnénk e majd' száz esztendő, helytörténeti jelentőségű képről minél többet megtudni.

Görgey Artúr (1818-1916)

„Noha az uralkodó osztályok Görgeyt realpolitikusként igyekeztek feltüntetni Kossuthal szemben, a haladó Magyar közvélemény mindig ámulónak tartotta.” (Új magyar lexikon, 1962)

A vég és a kezdet

A Dunán csillogtak a hullámok hátán bukfcencet hányó nyesett fények. A víz játkát tűnődve szemléli az időtlen vénségű Salamon-torony. A hegycsúcsot koronázó váromrig felfutó védőfalat üde lombkarokkal fonja be a tavaszi erdő. A természetből az örök megújulás őseréje árad. Senki sem sejtjené, hogy a visegrádi polgárház előtt kocsijukba szálló pesti doktorok az imént egy 99 éves aggastyán sorsa felett mondták ki a végső verdiktet. A kalendárium 1916 májusát jelzi. A Nagy Öreg pislákoló életmécsesének elhamvadásával a szabadságharc hatalmas máglyáján felgyújtott utolsó láng fog kilobbanni. A szívós, acélkeménységű pátriárka túlélte minden barátot, és egy kivételével minden ellenséget. A Kaiser Schönbrunn magányába zárkózott el, és az agyerek mészfátyla már csak tompán szűri át a valóság fényét. A külügyminiszter, Berchtold gróf köréből kiszivárgó pletykák szerint a császár időnként félszázados eltájozódással értékeli a világháború eseményeit. Jókedvre derül a német vereségek hírére, megfedekezve arról, hogy nem Königrätz gyásznapja írják, és a poroszok nem ellenségei, hanem szövetségesei a Monarchiának.

Nincs a magyar történelmi személyiség, akinek életútja olyan szélsőséges kilengéseket mutatna, mint Görgey Artúr. Harmincéves korában még névtelen, kvietált főhadnagy, akire legfeljebb az eljövendő tudományos hírnév reménye vetül. Majd egy év múltán száznegyvenhárom nap alatt honvéd századosi rangról a tábornoki tölgyfalombokig emelkedik. Főparancsnok, hadügyminiszter, végül az ország teljhatalmú diktátora lesz. Nevét tíz hónapon át vonja dicsfénybe a nemzet rajongása.

Az előre nem látható szörnyű erkölcsi bukást még a szabadságharc alkonya sem jelzi. A fővezérnek I. Miklós cár magas rangú küldött, a cárevics útján kér Ferenc Józseftől amnesztiát. A trónörökös Görgey iránti tiszteletét mutatja, hogy a magyarországi hadjárat legbecesebb trófeájaként a hadvezér kardját kéri el. A világosi tragédia felett magasba csapó nemzeti elkeseredést Kossuth viddini levele irányítja a szerencsétlen Görgeyre. A tényekkel és a józan ítélőerővel nem egyeztethető össze az

a nyilvánvaló képtelenség, hogy a szabadságharc kudarcát Görgey árulása idézi elő. A bűnbakot kereső honfibu mégis a 19. század végéig ragaszkodik a kényszerképzethez. Csak a múlt század elején válik uralkodóvá a honvédtábornok hazafiúi érdemeit elismerő közvélekedés. Az első átfogó történelmi munka, mely végre kimondja, hogy a szabadságharc hadieseményeinek dicső tettei főként Görgey nevéhez fűződnek, a Hóman-Szegfű *Magyar történet* című monográfia. 1945 után azonban újabb fordulat következik be. Valami ideológiai rögeszmétől kényszerítve a hivatalos történetírás Görgeyt az ördögnél is feketébbre festi. Az, hogy szobrát ledöntik, gyalázat. Az viszont, hogy a nemes vonalú alkotást nyersanyagként adalékolják Sztálin ormótlan szobrának matériájába, még a perverzió pszichiátriai kórképét is túllépi.

Villantsuk fel a csúcsra vezető életpálya néhány pillanatképét.

Tizenégy esztendő, mikor 1832-ben a késmárki líceumban megszakítja tanulmányait, hogy a tullni katonaiskolába átiratkozva utásztizti képesítést szerezzen. Bár a család több generációra visszanyúló katonai tradíciókkal bír (nagyapja a Napóleon ellen vívott maubeugei csatában esik el), az ifjú toporci sarjadéktól idegen a militarista ambíció. A család tökéletes elszegényedése készíti arra, hogy a hős nagyapa érdeméért odaítélt ösztöndíjas státuszt elfogadja. Tizenhárom évig hordja a császár mundérját, és ezalatt a csapattiszt praktikumnál magasabb hadászati ismereteket is szerez. A szokványos tiszti karrier számlérajának végigjárásától a lelke mélyéig idegenkedik. 1845-ben levedli az angyalbőrt, hogy ifjúkori álmához visszatérve természettudományos tanulmányokat végezzen. Prágában a híres kémikus, Redtenbacher professzor tanítványa, majd asszisztense lesz. Az egyetem laboratóriumában végzi a kókuszdió zsírsavainak szétválasztására irányuló kísérleteit. Ezúttal fedezi fel a tizenkét szénatomú laurinsavat. Eredményeiről Liebig folyóiratában számol be. Mivel a híres német vegyész a szerveskémia atyja, a tanulmány elfogadása önmagában is európai rangot jelent. Az értekezést a szerkesztőbizottság 40 Ft különjutalomra is érdemesíti.

Ilyen kezdet után Redtenbacher terveit nem minősíthetjük túlzottan nagyralátónak, mikor jövendő utódját kívánja kinevelni a tehetséges kémikusból. Ekkor avatkozik be a sors. Görgey megházasodik, és ezzel egy időben érkezik hozzá megözvegyült nagynénje ajánlata. Költözzék vissza a Szepességbe, és vegye át a gazdáját vesztett birtok igazgatását. A jószágkormányozói státusz szerény, ám biztos egzisztenciát ígér az ifjú párnak. A megoldás csak átmeneti, tudományos ambícióit nem adja fel, és a fővárosi egyetem vegytani tanszékét szeretné elnyerni.

Pesten azonban találkozik hajdani testőrtiszt társával, Ivánka Imrével. Barátja az 1848 áprilisában alakult első független magyar kormány miniszterelnökének, Batthyány Lajosnak titkára. Bár Jellasics még nem tört be az országba, a szerb és román lázongás a hadügyminisztériumot a honvédség gyors megszervezésére készíti. A hazának most jó tisztekre van szüksége – kapacitálja bajtársát Ivánka –, hagyja hát fortyogó görebjeinek kémlelését békésebb időkre. A készítés telitalálat. Görgey uralkodó jellemvonása a fenntartás nélküli hazaszeretet, mely egyéni sorsát mindenkor habozás nélkül rendeli alá a nemzet érdekének. A szokásos egyfokozatú rangemeléssel 1848. június 9-én századosként lép szolgálatba.

Első haditette az ügynevezett mozgó nemzetőrség délnyugati csoportjának megszervezése és harcba vetése volt. A 400-500 fős egységhez csatolják az 1200 önkéntesből álló Hunyadi-csapatot is. Már szeptemberben járunk, a Drávát átlépő Jellasics Buda felé vonul, és a közben őrnaggyá előléptetett Görgey feladata Csepel-sziget védelme és a horvát had dunai átkelésének megállításása lenne. A Burg „szalongenerálisnak” becézett kedvence azonban Dunántúlon marad és megszállja Székesfehérvárt. Az ellenség mozdulatait éberrel figyelő őrnagy főerőit azonnal a Duna jobb partjára csoportosítja át. Ahhoz túl gyenge, hogy akár a derékhaddal, akár a Roth tábornok vezette utóvéddel harcba szálljon. Viszont rögtön kihasználja az osztrák vezérek vigyázatlanságát, és Jellasics, valamint leszakadt hátvéde közé ketős őrláncot feszít ki. Az ügyes húzás, a hírszolgálat megszakítása két héten belül Rothra nézve végzetessé válik.

A pókháló azonban hamar és váratlanul hatalmas dongót fog. Az őrlánc úri hintót tartóztat fel, melyben Zichy Ödön és Pál nevű fivére utazik. A gróf fekete-sárga lélkülete közismert. 1844 után, mikor a császári önkény felfüggesztette a megyék önkormányzatát, ő lett a főispán helyét elfoglaló adminisztrátor. Már a poggyász helyszíni átvizsgálása és Ödön gróf magatartása is alapos gyanút keltett, ezért a barát Adonyba kísérik a nemzetőrök. A községben bizonyosságként futott szét a hír: két spiont kerítettek kézre. A darázsrajként felbolydult Hunyadi-csathoz csatlakozik a környék pórnépe is. A vidék földesura ugyanis Zichy Ödön volt, és a jobbágy portákon nem jótévő atyjuként tisztelik a grófot. A potenciális hazaárulók méltó megbüntetése tehát egybeesett volna a népi igazságétel megalapozott szándékával.

A helyzet veszélyességét fokozta, hogy a karhatalmat parancsnoka, Szalay László alezredes titokban bujtogatta a lincselésre. E pillanatban érkezik a helyszínre Görgey. A következő órák alkalmat adnak arra, hogy megmutassa egyik jellemző tulajdonságát, a rettenthetetlen fizikai bátorságot. Miután négy szemközt tanácskozik az alezreddel (aki a rangkülönbség ellenére alárendeltje), azonnal látja, hogy erre az ellendrukkerre nem számíthat. Kísérete csak néhány nemzetőrtsízt, ezért gyakorlott szemmel a Hunyadiak közül kiválogat tucatnyi katonaviselt embert. Az obsitosok megérik a kemény kiállású őrnagyból sugárzó szuggesztív erőt, és igazodnak a katonás fegyelemhez. A parancsnok megtölteti a puskákat, és a két fogoly a kicsiny eszkorttól övezve a Duna-part felé indul.

Nyilvánvaló, a gyors áttekintő képességű Görgey azonnal látta, hogy Zichy Ödönt aligha gyanúsítják ártatlanul. A kormány kihirdette a statáriumot, és a tetten ért hazaáruló eljátszotta életét. Természetes igazságérzete azonban nem engedi meg, hogy tisztességes tárgyalás és a védekezés lehetőségének megadása nélkül, pusztán gyanúsítás alapján végezzen a vádlottakkal a népítélet.

Az őrnagy által vezetett kis csapat, mely a foglyokat időnként testével védelmezte, a kikötő felé tartott. A paron azonban nem hogy kompot, de még csónakot sem találtak. Az előrelátó adonyiak ezeket időben eltakarították. A katonák két vízimolnárt kerítettek elő. Azok tehetetlenül tárják szét karjukat, de Görgey pisztolyához nyúl, szemé oly félelmeset villan, hogy rögtön működni kezd memóriájuk, és két csónakkal térnek vissza. A várakozásában csalódott tömeg, mely múltbéli tapasztalatai alapján

jogosan tart attól, hogy az arisztokraták elkerülnek megérdemelt büntetésüket, elkese-redetten morajlik fel. Közelebb nyomulnak, és a százszoros túlerő a kis csapatot már-már a vízbe szorítja. Harsány vezényszó csattan, a fedezet puskacsövei derékmagasságba emelkednek, és az őrnagy rárivall a tolakodókra. Aki a foglyokhoz mer nyúl, azt rögtön lelövi. Úgy látszik, a prioritásból senki sem kíván részesedni, mert a gyűrű azonnal tágulni kezd.

Szemközt, Csepel szigetét a mozgó nemzetőrség fegyelmezett csapatai tartják megszállva. A csónakok eltávolodnak a parttól, a kíséret kiszabadul szorongatott helyzetéből, és a szigeten a nemzetőröknek adja át a foglyokat.

Görgey hadbírótságot állít fel, kihallgatják a két Zichyt, és megvizsgálják a tárgyi bizonyítékokat. Pál egy Csehországban álmázó vértés ezredben szolgált. Mivel az egységet Magyarországon vetették volna be, és ő hazája ellen harcolni nem akart, lemondott rangjáról és kilépett a hadseregből. Csak alkalmi útítársa bátyjának. Ártatlansága nyilvánvaló. Ödönnél azonban Jellasics Roth vezérőrnagynak szóló levelét találják meg. Az irat csak a személyes motozásnál került elő, és tartalma valószínűvé teszi, hogy a volt császári főtisztviselő egy húron pendül a támadókkal. Sorsát a poggyászában talált harmincegy hirdetemény végképp megpecsételte. A törvényes kormány ellen lázító falragaszokat Jellasics nyomatta ki. Nyilvánvaló volt, hogy a bán a propagandaanyagot a kékvérű küldönc útján Rothhoz kívánta eljuttatni.

A hadbírótság – melynek elnöke Görgey volt – a tények és a vallomások mérlegelése után Pált felmentette, Ödönt halálra ítélte. Az akasztást még aznap este végrehajtották.

A hír hallatán az országon a meglepetés és megdöbbenés hulláma fut végig. Grófot emberemlékezet óta nem ítélték halálra. Főrendű személy lenyakasztatása a Habsburg-Lotharingiai ház privilégiuma és a művelet – vagyoneklobzással kombinálva – az államháztartás egyensúlyára szerfelett jótékony hatású. Gyakorta élt is e módszerrel a Rákóczi-szabadságharc előtt kegyes urunk, a jó Lipót császár. Node azóta a Burg szigora enyhült, az ismeretlen nevű kis őrnagy viszont úgy bánt el egy nagy hatalmú család fejével, mintha közrendű útonállót kerített volna kézre.

A forradalom tábornoka

Kossuth ekkor figyel fel Görgeyre. Bizonyosra veszi, hogy a vakverő forradalmi tettet végrehajtó fiatal tiszt véreben a Marseilles dobjai dübörögnek.

Görgey Artúr

Az őrnagy rövidesen bebizonyítja, hogy a harcászatnak is mestere. Roth és Filipovics csapatait az ő haditerve alapján szorítják be a Sió és a Balaton által határolt szögletbe. Az ozorai győzelmet általában makulátlanul szép haditettként írják le. Valójában azonban kevésen múlt, hogy a kocka nem nekünk vetett vakot. Egy kitűnő tiszt, Csapó Vilmos őrnagy nemzetőrei lerombolják a Sió hídjait, és elvágják a visszavonulás útját. Görgey csapatai is óramű pontossággal foglalják el pozíciójukat. A derékhadat vezénylő főparancsnok, Perczel ezredes azonban nem érkezik meg, mert olyan utat választott a felvonulásra, melynek járhatatlanságára alvezére előre figyelmeztette. A dágványban elakadnak ágyúi, így a gondosan megtervezett kelepce ajtaja nyolc órán át nyitva marad. Szerencsénkre a pánikba esett Roth nem veszi észre, hogy csak a magyar sereg kisebb részével áll szemben, és hatalmas rés tátong arcvonalunkon. A horvátok jól felfegyverzett és vitéz katonák voltak. Ha vezérük a kritikus órákban nem veszté el lélekjelenlétét, a nap csúnya vérfürdővel végződhetett volna. Végül Perczel is megérkezik, Roth azonban csak a kapituláció után kap észbe. Ekkor derül ki ugyanis, milyen szedett-vedett felszerelésű csapatokkal nézett farkasszemet. A nemzetőrök megrohanják a gúlába rakott fegyvereket, hogy a hadjáratban legalább egy jó puskát zsákmányoljanak. Eddig ugyanis ócska mordályokkal, kaszákkal vagy csak furkósbotokkal voltak felfegyverkezve.

Az őrnagy nem rejti véka alá véleményét, és nem borít fátylat parancsnoka taktikai hibáira. A haditanácsban nyilvánosan, tételesen és cáfolhatatlan pontossággal ol-

vassa Perczel fejére baklövéseit. Igaz, pozíciójuk különböző. Görgey tanult tiszt és valódi őrnagy, Perczelt viszont ezredessé önmaga nevezte ki. (Mészáros a pátenst csak utólag és fanyalogva állítja ki.)

Az ozorai kakasviadalról természetesen értesül Kossuth is, és Görgeynek ad igazat. Ezredessé lépteti elő, és bizalmas megbeszélésre hívja magához. Úgy véli ugyanis, hogy az ifjú hadistenben a magyar forradalom megtalálta a maga Bonapartját.

A Jellasicsot megszalasztó, ám csak nagy késedelemmel üldözni kezdő főhadserőget Móga altábornagy vezérli. A hadtest azonban megtorpan a Lajtánál. A haditanács tévovázik: szabad-e osztrák földön üldöznie a megvert horvát bánt. A négy szemközti megbeszélésen Kossuth elmondja Görgeynek: tart attól, hogy Móga áruló szándékot forgat fejében. Ezért az újdonsült ezredesnek két okmányt ad át. Az egyikben tábornokká lépteti elő, a másikban kinevezi őt a Lajtánál állomásozó sereg főparancsnokává. A két irat azonban titkos, a Honvédelmi Bizottmány (Kossuth ennek az elnöke) nem hozza őket a szokásos módon nyilvánosságra. Görgey utazzon Mosonba, nézzen körül alaposan a főhadiszálláson, fürkésze ki Móga szándékait. Amennyiben megbizonyosodna arról, hogy az ősz generális rosszban törri a fejét, húzza elő meghatalmazását, váltsa le parancsnokát, és vezesse diadalra hadait.

Görgey a helyszínre utazik, tájékozódik és mérlegel. Megállapítja, hogy Móga határozatlan, habozó természetű, nem tetterős hadvezér, de nem áruló. A látens tábornok jól olvas a lelkekben. Megérti a veterán generális pszichológiáját. A dühös magyarok a gaz orvtámadó Jellasics bőrét szívesen cserzenék ki, csak hogy Bécs előtt Windischgrätz herceg csapatai állnak. Móga harminckilenc éve hordja a császár uniformisát, és ha átkel a Lajta, azokra kell lövetnie, akik négy évtizeden át bajtársai voltak.

A gordiuszi csomót a sereghez tízezer főnyi nemzetőr élén érkező Kossuth vágja el. Napokon át járja a tábort, és szónoki hatásának rendkívüli erejével a közvitéznek lelkében tüzes harci kedvet ébreszt. Október végén a haditanács ülését ő nyitja meg, és a Lajta étlépésére, Bécs szorongatott forradalmárainak felmentésére buzdítja a törzstiszteket. A táborban – mondja – a lelkesedés magas lánggal lobog, és ez a forradalmi hevület a legbiztosabb záloga a győzelemnek.

Bár az aranygallérba húzott nyakak fölötti fejekben nyilván kétkedő gondolatok fészkelődnek, a tisztek hallgatnak. A meg-

lepő fordulat ekkor következik be. Görgey szólal fel és tisztelettudóan, de határozottan szembeszegül Kossuthal. Igaz – ismeri el –, hogy egyenlő erők mérkőzése esetén a kritikus pillanatban a lelkesedés csatadöntő tényező lehet. Az ütközet kimeneteletét azonban elsősorban az alapos kiképzés, a fegyelmezetség, harcedzetség és a fegyverzet befolyásolja. A magyar sereg viszont e területeken Windischgrätz katonáival szemben hátrányban van. A lelkesedés ezeknek az előfeltételeknek a hiányát nem pótolja. Mindezt megfontolva, nem javasolja a támadást.

Kossuth meghökken. Nyilván csalódott is, hiszen pártfogoltja nem egy háládatos kreatúra, hanem bosszantóan szuverén személyiség. Csak hidegen, szükszavúan válaszol a szakszerű katona érvekre, és szárnyas szavakkal szól a tirannusokat porba döntő forradalmi hév legyőzhetetlenségéről. Végül az illő oportunistust mutató haditanács dönt: október 28-án a sereg Bécs irányában megkezdi támadását.

Bár a terv ellenkezik belső meggyőződésével (és a végkifejlet teljes mértékben őt fogja igazolni), Görgey ezredes fegyelmezett katona, és vállalja az élen haladó dandár vezetését. Schwechatig jutnak el. A vezér és néhány bátor tisztje mindent elkövetnek, hogy a négy zászlóaljra rábírák a város szélén felsorakozó osztrák ütegek elleni támadásra. A puskaport nem szagolt újoncokra azonban nem hat a buzdítás, a halálmegvető személyes példamutatás, sőt még a kardlapozás sem. Előbb a gömöri és honti zászlóalj kezd hátrálni, majd megfutnak a pestiek is. Az egyik zászlóaljparancsnok paripája hátáról, az egység közepén haladva tüzelné harcra legénységét. Emberei azonban úgy megfutamodnak, hogy lovastól borítják fel az őrnagyot.

A történelem gúnyos fintora, hogy a magyar elővéd egyetlen bátran kitaró egysége egy cseh tiszt vezénylete alatt álló fél üteg volt. Mivel a fenyegetően közeledő fehér waffenrockok vonala már csak öt-száz lépés lehet, Görgey odalovagol a cseh vitézhez és ráivall: fogatoljon és mentse ágyúit. A derék huszita azonban kérleli: maradt még néhány töltenye, hadd lője ki azokat az osztrákokra. Az ezredes biccent, és a dühös kis tiszt kilövet még néhány ösztüzet a közeledő hadoszlopra. Aztán fürgén felmozdonyoztatja lövegeit, és a hátráló sereg után nyargal.

A schwechati kudarc a magyar hadat tökéletesen szétzilálta. Görgey, Guyon és néhány, lélekjelenlétét megőrző törzstiszt végül is megállítja és a Lajta vonalánál rendezi az egységeket. Mivel menekülés köz-

A tábornok szobra a Dísz téren újra áll. Vastagh György eredeti alkotásának pontos mását Marton László készítette el az 1990-es években.

ben Móga lebukott lováról, szolgálatkép telenséget jelentett és lemondott a fővezérségről. A fejetlenség tökéletes. Kossuth a csata kezdetét az altábornagy társaságában szemléli: a hadiszerencse fordulásakor azonban hintóján Pozsonyba száguld. A viszontagságok úgy megviselik, hogy ágyának dől. A Honvédelmi Bizottmány elnöke a hadseregmaradvány ügyeit betegszobájából kívánja rendbe szedni. Magához hívja Görgeyt. Felszólítja, hogy vegye fel tábornoki rangját, és felkéri a Feldunai Hadtest névre keresztelt sereg vezetésére. A vezérőrnagy szabadkozik. Számos olyan főtiszt van – mondja –, akik mind rangidőben, mind életkorban megelőzik őt. Sértené az érdemes tiszteket, ha egy újdonsült generális alatt kellene szolgálniuk. Kossuth megnyugtató kétes értékű: megkínálta ő már a vezéri pálcával e magasabb sarzsikat, azonban ezt senki sem fogadta el. Mikor Görgey végül igent mond, nem az ambíció túlbujánzása készíti erre. A hadtest létszáma alig fele Windischgrätz seregének. Az osztrák zászlóalj kiképzése, fegyelme, fegyverzete kitűnő. A magyar bataillonok nagy hányada újonc, fegyelmezetségükről, harckészségükről a bizonyítványt Schwechatnál nemrég állították ki. A gyalogság egy részének puskája sincsen. Ruházatuk nyári, felszerelésük hiányos, a közeledő tél pedig korai fagyokkal köszöntött be.

Bár minden előjel kedvezőtlen, Görgey tüneményes, alig tíz hónapos hadvezéri pályafutása ekkor kezdődik meg.

Stratégiai tervei kezdettől fogva ellenkeznek a Honvédelmi Bizottmánytól kapott utasításokkal. Csapait a határtól biztos

távolságra vonná vissza, hogy kiképezze, fegyelmezze, hadmozdulatok pontos végrehajtására betanítsa őket, és nem utolsósorban azért, hogy kiegészítse hiányos felszerelésüket. A fegyelmezetlen, sőt a polgári lakosságot időnként sanyargató nemzetőr csapatokat felosztatja, és hadköteles, hadra fogható állományukból reguláris honvéd zászlóaljakat szervez. A megyei nemességből verbuválódott nemzetőr tiszteket az alapvető katonai ismeretek megszerzésére kötelezi. Nincs pardon. A kutyabőrök gazdáinak hivatásos tisztekből alakított vizsgabizottságok előtt kell tanúsítaniuk, hogy érdemesek a kardbojtra.

Az uram-bátyám rendszer Magyarországon ősi és páratlanul életképes tradíció. Összeköttetései révén számos löporfűstre allergiás úrfi kap tiszti rangot. Görgey érelyesen tiltakozik: hadtestében csak az ő javaslatára történhet tiszti kinevezés vagy előléptetés.

A másik ütközési pont a stratégiai koncepció volt. Kossuth a Lajta-vonal és a Kis-Kárpátok szorosainak megvédését írta elő. Nyolcvan kilométer hosszúságban tizennyolcezer emberrel csak fátýolszerű védelmi háló vonható. Ezt a kétszeres túlerővel támadó Windischgrätz tábornagy

ott töri át, ahol akarja. A nagy létszámot igénylő, fárasztó őrszolgálat viszont lehetlenné teszi a korábbiakban említett sereg szervezői feladatok megvalósítását. A hadtestparancsok hiába érvel és tiltakozik az erejét meghaladó stratégia ellen. A bekövetkező események ezúttal is teljes mértékben igazolják Görgey előrelátását.

A határt átlépő Windischgrätz-cel szemben a tábornok a következő taktikát alkalmazza. Az ellenállásra alkalmas pontokat addig védi, míg a túlerőjét kibontakoztató ellenség a megsemmisítő csapásra fel nem készül. A döntő csatát – melynek kimenetele nem lenne kétséges – el nem fogadja, hanem rugalmasan elszakad az osztrákoktól. Amennyiben az ellenség óvatlan hadmozdulatot tesz, legütőképesebb egységeivel, a huszárokkal azonnal lecsap, nyugtalanítva és megcsipkedve a császári hadat.

Folyamatos visszavonulással természetesen nem lehet háborút nyerni. A téli hadjáratnak ez a szakasz mégis lényeges változást jelez. Azok az összecsapások, melyeket Görgey személyesen irányít, vagy távollétében alvezérei pontosan követik utasításait, nem járnak lényeges veszteséggel. A honvéd csapatok hátrálnak, de nem megverten és nem megtört harci szellem-

mel. A feldunai hadtest több mint kétszáz kilométert vonul vissza anélkül, hogy a kétszeres túlerőben lévő ellenség át tudná karolni és meg tudná semmisíteni. Sőt, Buda alatt, Téténél Görgey keményen az orrára koppint a túl merészen előretörő osztrák hadvezérnek.

A tábornok látja, hogy a rendelkezésére álló haderővel Pest és Buda nem védhető meg. Ezért Perczel serege Szolnokra vonul, hogy a Debrecenbe menekült kormány hátát a Tisza vonalánál fedezze. A feldunai hadtest viszont Vád irányába fordul, hogy bevegye magát a Kárpátok hegyei közé.

Görgey úgy véli: a dunántúli utóvédharcok során Windischgrätz felismerte, hogy az egyetlen, valóban veszélyes ellenfél a feldunai hadtest. Mivel feladata a magyar szabadságharc térdre kényszerítése („Unbedingte Unterwerfung!” – veti oda december 31-én a békeközvetítést megkísérlő Deáknak), nyilván a főerőket fogja üldözőbe venni. Valóban, a herceg haladéktalanul Vác felé tolja előre Csorich hadtestét, Szolnok irányában viszont csak másfél hónap múlva indít hadműveletet.

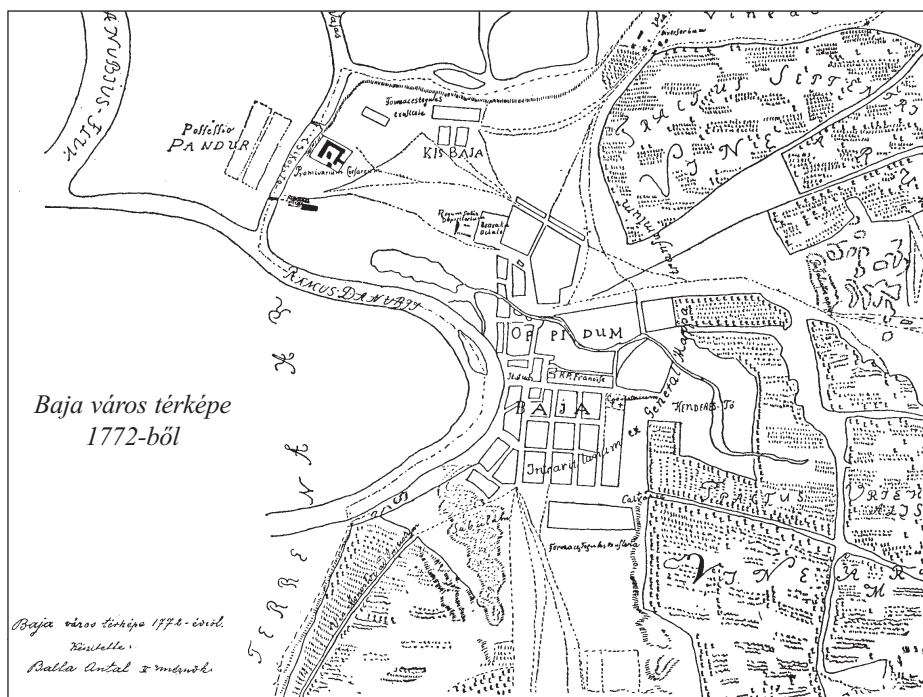
(Folytatjuk)

Dr. Dániel József

Pandúr

A közelmúltban felmerült a gondolat, hogy a Petőfi-sziget kapja vissza régi nevét, a Pandúr-szigetet. A bajai TV több járókelőt megkérdezett, az interneten is érkeztek vélemények, s ebből az derült ki, hogy a mai középkorúak már így ismerték meg a szigetet, a „pandúr” szóról legfeljebb a 19. századi betyárok hajkurászó csendőrok jutnak eszükbe. Bár néhányan tudták, hogy Szentistvánon van egy Pandúr utca, de hogy miért, azt már kevesen. Anélkül, hogy a vitát eldönteni, vagy a kérdésben állást foglalni akarnánk, talán nem haszontalan, ha közelebbről megvizsgáljuk, mitől Pandúr a Pandúr.

Pandúr a Mohács előtti Bál helyén, a Kamarás-Duna és a Vajas által képzett szögletben, Bajától nyugatra, Kákony és Ózeremlye szomszédságában volt. Állítólag a török megszállás alatt keletkezett, amikor a török martalócok elől a lakosság a Duna nádas erdei közé egy szigetre menekült. Egy 1740-es térkép szerint tényleg egy szigeten feküdt, nyugatról a Duna, délnyugat felől a Sugovica, keleten a Vajas határolta, északkelet felől a Kákonyi-fok. Árvizek veszélyeztették, nyugatról a Duna

rombolta partját. A kalocsai érsek, akinek birtokához tartoztak ezek a helységek. 1782-ben Pandúr, majd 1805-ben Kákony népét a mai Szentistvánra telepítette

Egy másik térkép a falu egykori alakját is mutatja. Baja felől a Csikos- vagy Vajas-tón két híd vezet a községhez, mely feltöltött helyen feküdt a Csikos-tó partjától kb. 200

m-re, szomszédságában a Csíkos-tón túl a cs. és kir. éléstár volt, és a Sugovica felé eső sarokban Szent János néhány háza – olvashatjuk Rapcsányi Baja monográfiájában.

1866-ban Csupor Gyula főjegyző az alábbiakat válaszolja Pesty Frigyes helynévgyűjtésére: ...a Sugovica ágától körülöfolyt néhány ezer holdnyi „Pandúr-sziget”, mely Pest megyéhez tartozik, a bajaiak mulatóhelye. Százados fái alatt a legkellemebb sétaterek fogadják a szórakozni vágyókat, míg a vizenyősebb, s fa nélküli helyeken buján termő szántóföldek s kaszálók vannak... Bél Mátyásra hivatkozva (1741) írja nevééről, hogy Soltszék területén fekszik „azon császári hajdúk miatt, akik a rablók búvóhelyeit szokták nyomozni, s aiktól a szerb gyalogosok a nevüket kapták.”

Hogy jobban megértsük a falu fekvését, a régi vízrajzot kell ismernünk. A falu nyugati partját a Duna határolta (kb. ott feküdt, ahol a hajóállomás volt), de folyamatosan szag-gatta is. Északon egy Duna-ág (Kákonyifok) nyúlt be, kb. ott, ahol most a DVCS torkolata van, de ott fordult déli irányba a Vajas is – amit ezen a részen Csíkos-tónak is neveztek (nyilván az itt nagy számban található csikhalról, s nem a csikósról), s ez folyt be a Sugovicába, melynek torkolata akkor még északabbra volt, a hajdani „posztógyári strand” helyén, most a szennyvíztisztító található ezen a tájon. Ennek a Vajasnak kiszáradt medre még látható a Posztógyár és a Duna között, s folytatódik Vajas soron.

Padúr lakossága zömmel bunyevác lehetett, hisz a bajai belvárosi plébánia anyakönyveiben találkozunk pandúri keresztel-

tekkel. Ha szerbek lettek volna, akkor az ortodox egyház tartotta volna számon őket. Valószínű, hogy Jelky András mostohaanyja, Kordula is pandúri lehetett, mert a német Ilka György, miután megözvegyült, Kordulát elvette, többször szerepel pandúri szláv nevű családoknál, mint keresztapa. Az is figyelemre méltó, hogy a megözvegyült Jelky András Batáviában örökbe fogadta rabszolganőjének „európai vérből” származó leányát, és a keresztségben a Jakoba nevet adta neki, mely név akkoriban a bajai bunyevácok között nagyon kedvelt volt. Talán valami ifjúkori emlék?

Miután Pandúr község területe alig volt elég a házak számára, feltételezhetjük, hogy a szigeten voltak szántóik, rétjeik, legelőik, ezért szállt át a név erre a területre.

Solymos Ede

50 éve történt Jeges ár 1956 márciusában

A jégmezővé vált Duna

Egy kép, egy történet

Pérel Zsuzsa Munkácsy-díjas gobelinművésznék, a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia rendes tagjának legtöbb vidéki önálló kiállítása a kilencvenes években városunkban volt. Művészi és emberi kapcsolata „Baja népével” azóta sem szakadt meg. Tavaly augusztusi császártöltési kiállításán például nagyrészt bajai gyűjtőknél lévő alkotásai (gobelinek és grafikák) kerültek bemutatásra.

Számos kitüntetése közül a Környezetvédelmi Díjat (1993) éppen bajai javaslat alapján kapta meg. Nagy ívű művészi pályájának legújabb elismerését, a Kölcsey Emlékérmét a Magyar Kultúra Napján vette át Himnusz című gobelinjéért, amelynek tíz évvel ezelőtti megszövéését szatmárcsekei ünnepi beszédében eképpen idézte fel a művész: „Eredetileg festőművésznék készültem, s eléggé elveszett lennék ebben a világban, ha szerencsémre nem szerettem volna bele egy olyan műfajba, amiről végképp nem mondható, hogy gyors eredményeket lehet vele elérni. Ez a korszerűtlen művészeti ág a szövött gobelin, vagy úribb nevén falikárpit, amely a XIV. századtól technikájában változatlanul fennmaradt. A klasszikus falikárpitok főleg vallásos és történelmi témákat dolgoztak fel. A későbbi korokban a témaválasztás kiürült, inkább csak mint dekoráció szerepelt ez a műfaj. A XX. században Ferenczy Noémi újította meg, majd őt követték tanítványai. Én egy tanítványának a tanítványaként egész életemben hálás vagyok azért, hogy ha csak rövid időre is, de volt Mesterem.

A falikárpit a festészet egy ága, csak az a különbség, hogy míg egy táblakép egy nap, egy hét, esetleg egy hónap alatt elkészülhet, addig az én munkám a műfajom kötöttségei miatt – hiszen minden művet magam szövöm – néha csak egy év után válik teljes egészében láthatóvá. Így volt ez a Himnusz című gobelinem eseté-

ben is. Szerettem ezt a sok munkát, mert amikor dolgozom, akkor csak ott létezem, szinte benne a képben, amit szövök. Ha ritkán zaklatott vagy mélabús vagyok, a szövőszék-oltárnál mindig békét lelek.

1995-ben hét pályatársammal összefogtunk (Hauser Beáta, Hegyi Ibolya, Kecskés Ágnes, Nagy Judit, Pápai Livia, Polgár Rózsa, Solti Gizella – a szerk.), hogy műfajunkban megemlékezzünk Honfoglalásunk 1100. évfordulójáról. Széchenyi Lenke is hozzánk tartozott, de váratlan halála megakadályozta őt abban, hogy megszövjé saját művét. Sok elképzelés felmerült, végül az én javaslatomra Kölcsey Himnusza lett a téma. Megegyeztünk abban, hogy mindenki a vershez fűződő személyes gondolatait, viszonyát szöjje meg. Fontos volt, hogy mindegyikünk a maga Himnuszat szöjje!

A művek 1996-ra elkészültek, hozzáteszem, hogy semmiféle megbízás, támoga-

tás nem állt vállalkozásunk mögött, és ezen az évfordulón – bár próbálkoztunk sok helyen – nem kaptunk sehol kiállítási lehetőséget. Végül kétségbeesésünkben választottuk az akkor még cirill betűs falfirkáktól, háborús belövésektől sebes, romos, galambkatta Sándor Palotát. Az érzés mindannyiunk szívét elszorította – ez volna az „újkori” helye a Himnusznak? A kiállítás megnyitón jelen lévő kétezer ember látványa, és az azt követő zarándoklatszámba menő sok látogató elégtételül szolgált.

Néhány gondolat az én Himnuszomról.

Mindig is azt éreztem, amit Szerb Antal a *Magyar irodalomtörténet*-ében írt Kölcseyről. Idézem: „A Hazaszeretetet ő emelte fel a filozófiai gondolat és a vallási világkép síkjára...” s később – „mint a nemzet legfájdalmasabb embere, alkotta meg a nemzet imáját”. A „nemzet imája”, e két szó rendezte egy képpé az addig csak lelkemben élő részleteket. Hozzátevé saját történetemet és hitemet abban, hogy a tenger sok harc, szenvedés, ugyanakkor a lírai, különleges hazai táj, s az út, amin jártunk és járunk, egy magasabb rendű világba visz, ahol minden értelmet nyer.

A képet egy madár szemszögéből láttam, egy elemelkedett nézőpontból, hogy a múlt, jelen és jövő egyidejűleg élhessen. Az volt a célom, hogy aki nézi, vágyat érezzen arra, hogy a kép földi táján átvezető útra lépjen, és gondolatban tovább haladva, egy spirituális tájba kerülve, érzékelje egy gótikus katedrális csillagboltozatként fölénk boruló ég védő burkát.

Számomra fontos a művészet lélekgyógyító feladata. Bár az én életemben is beszívárogo a jelen minden ősi rendet bomlasztani szándékozó gépezete, hiszek abban, hogy tengelyben tudok maradni, és elég erőt kapok ahhoz, hogy tovább adhaszak belőle.”

Számomra fontos a művészet lélekgyógyító feladata. Bár az én életemben is beszívárogo a jelen minden ősi rendet bomlasztani szándékozó gépezete, hiszek abban, hogy tengelyben tudok maradni, és elég erőt kapok ahhoz, hogy tovább adhaszak belőle.”

Schmidt Antal

Fotó: Szelényi Károly

Emberközeli kórokozók

I. A vírusok

Az utóbbi hónapokban egyre gyakrabban hallunk hírt a madárinfluenza vírusával kapcsolatban: hol, milyen fertőzési eseteket észleltek. S lám, most hazánkban is élővé vált a dolog: városunkhoz közeli településeken találtak olyan elhullott vadmadarakat, amelyek nagy valószínűséggel vírusfertőzés következtében pusztultak el. Ilyen előzmények motiváltak arra, hogy tegyem közzé a kapcsolatos alapvető tudnivalókat, amelyekkel érzékeltetni lehet a valós és a felesleges aggodalmakat.

Az ember mint természeti lény szinte kimeríthetetlenül sokféle kölcsönhatásban áll a környezetét alkotó élő és élettelen anyagi létezőkkel. E kapcsolatok közül egyesek fontosak, nélkülözhetetlenek az ember normális életviteléhez, mások viszont nemkívánatosak, ártalmasak. Cikksorozatomban a bennünket veszélyeztető élőlényekről, a vírusokról, baktériumokról és egyéb organizmusokról gyűjtöm csokorba a fontosabbnak tartott tudnivalókat. Kezdem a legegyszerűbbekkel, a sok tekintetben rejtőzökdő szervezetekkel, a vírusokkal.

A témában jártasabbak közül nyilván többen felhorkannak, amiért ezen organizmusokat az „élőlény” kategóriába soroltam az imént. A még napjainkban sem tisztázott kérdések között találhatjuk a „vírusproblémát” is. Ezen anyagi formációk ugyanis ún. „kettős természetűek”: rendelkeznek az élettelen és az élő anyagokra is jellemző tulajdonságokkal:

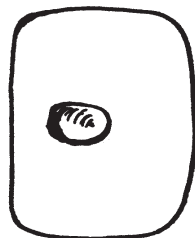
– a vírusok jóval bonyolultabbak, mint az élettelen természetben eddig ismert kémiai szerveződések, de messze elmaradnak a legegyszerűbb, egyértelműen élőlénynek nevezhető baktériumok és kemoszatók szervezetségi szintjétől,

– a kristályos szerkezetű habitusok az élettelen, szervezetlen anyagszerveződés alapvető jellemzője, míg a bonyolult molekulájú nukleinsavak (DNS, RNS) az élő szervezetek öröklési folyamataiban nélkülözhetetlen irányító vegyületeket jelentik.

E tényszerű tulajdonságokból kétféle magyarázat adható keletkezésüket illetően:

a.) a vírusok az élő anyag kialakulásának egy lehetséges lépcsőfokát jelentik, vagy

b.) a más módon kialakult sejtes felépítésű élőlények sejtrészletének kiválása útján önálló életet mutató variánsok. Ez utóbbi út valószínűségét erősíti az igen kicsi méretük, továbbá az a tény, hogy csak élő sejtekben képesek szaporodni.

A: egy átlagos emberi sejt
(7,5 μm)

Testméretük az alábbi sémákon jól érzékeltethető:

(Emlékeztetőül:

1 mm = 10^{-3} m

1 μm = 10^{-6} m

1 nm = 10^{-9} m)

A vírusok csak elektromikroszkóppal láthatók!

B: baktérium
(1,5 μm)

C: vírus
(50 nm)

A vírusok felépítésében az alábbi vegyületek szerepelnek:

- nukleinsavak (vagy DNS vagy RNS): öröklődési anyagok,
- néhány fehérje (védik a nukleinsavakat, sejtbejutást segítik),
- nyomokban egyéb alkotók (enzimek, lipidek, szénhidrátok).

A vírusoknak kétféle létformája van:

1. virion: életjelenségeket nem mutató, jórészt kristályos szerkezettel rendelkező megjelenési forma. A sejteken kívüli alakok, de alkalmasint képesek behatolni az élő sejtekbe, ahol elszaporodnak. A benne lévő nukleinsavak és a kapcsolódó néhány fehérje, enzim birtokában megzavarja a gazdasejt normális működését, megváltoztatja azok szerkezetét.

2. vegetatív vírus: a gazdasejtbe jutva a virion szerkezete felbomlik, s a rendelkezésre álló nukleinsav (RNS vagy DNS) a gazdasejt örökítő anyagát megtámadva megváltoztatja annak eredeti programját, s helyette a vírus önreprodukciójára, megsokszorozódására kényszeríti azt. A szaporodás a gazdasejt plazmájában vagy sejtmagjában megy végbe. Az eredmény olykor több száz ezer virion. A szaporodás idején a virion eltűnik, s a sokszorozódó vírusanyag abszolút élősködőként létezik a gazdasejtben, mivel a képződő új vírusok anyagait, enzimeit, szóval az egész „műhely” a gazdasejt adja. A fentiek alapján a vírusok specifikus jellemvonásai az alábbiakban adhatók meg:

- a virion nem képes önálló növekedésre, szaporodásra,
- csak egyféle örökítő anyagot tartalmaz,
- a megsokszorozódáshoz a jelzett nukleinsavakban lévő genetikai információ szükséges,
- a saját fehérjei előállításához a gazdasejt enzimeit és riboszómáit (fehérjekészítés helyeit) használja fel.

Mindezen vonások együttese alapján süthető rájuk a jelző: tökéletes élősködők! Tehát csupán az ötletet (genetikai információt)adják, a testüket felépítő vegyületek építőanyagait és kivitelezőit a gazdasejt adja.

(A szerző szubjektív megjegyzése: kár, hogy ez a genetikai adottság nem hullott ki az evolúciós rostán! Vagy a Homo sapiensnél valami másról lehet szó? A szerző véleménye szerint van kimondható közös sajátosság a vírus és ember esetében: a folyamat során nem, csak következményeknél derülnek ki a dolgok, amikor már rendszerint késő a bánat! Pedig az igazán „bölc ember” már nagyon várja, hogy mind az illetékes szaktudományok segítségével a vírusok, mind a társadalom esetében végre belelássunk a rejtetten zajló élősködő folyamatokba!)

A vírusok betegítő (patogén) hatása szelektív, mivel a legtöbb esetben egy-egy gazda élőlényben okoznak rendellenességet, amely az illető vírus iránt fogékony. Előfordulnak olyan esetek is, amikor egy-egy élőlénysoportot többféle vírus is megtámadhat. A harmadik variáció is előfordulhat, amikor is egyféle vírus eltérő élőlénysoportokat is képes megtámadni, megbetegíteni (ld. bizonyos madárinfluenza-vírus nem válogat ember-állat között, mindegyiket képes megbetegíteni). A vírus és gazdasejt találkozásakor vagy elpusztul a gazdasejt, vagy túlszaporodik és daganat keletkezik.

Ha a vírusnak egy betegítő faktora van (pl. bárányhimlő esetében), a lezajlott betegség után élethosszig tartó védettség marad vissza. Ha többféle a patogén hatás (más-más vírusvariációk keletkeznek!), az egyik fertőzést átvészelő gazda újra megkaphatja a betegséget a másik vírusváltozattól (pl. gyermekbénulás esetében).

Nehezíti az orvosok diagnosztikai munkáját, hogy egymástól igen eltérő víruscsoportok okozhatnak azonos tüneteket, illetve hasonló lefolyású megbetegedéseket. Az ember légúti megbetegedéseit az influenza és parainfluenza vírustörzsek mellett még 5-6 víruscsoport is kiválthatja. Az egyes csoportokon belül előforduló változatokat is figyelembe véve száznál is több vírustípus árthat légzőrendszerünknek.

A betegítő folyamatban a vírus szervezetbeni elterjedési módja, a gazdaszervezet immunválasza és egyéb nem immunológiai tényező játszik szerepet a vírus és gazdaszervezet harcának kimenetelében. A vírusoknak be kell jutniuk a szervezetbe a fogékony sejtekhez. A bejutás helyei a bőr, a légutak, a tápcsatorna, továbbá a vér és nyirokkeringés, valamint az idegrendszer. A bőrbe a rovarcsípések, sérülések, injekciózás útján juthatnak be a patogén vírusok. Itt helyi elváltozások keletkezhetnek (ld. szemölcsképződések), de gyakrabban szétszórta kiütések keletkezhetnek testünkön. A légzés útján kerülhet be szervezetünkbe a legtöbbféle vírus. Ezek egy része szétszóródhat a szervezetben, míg mások az orr- és szájüregben, légcsőben vagy hörgőkben, a tüdőben megtelepedve szaporodnak és váltják ki a betegséget.

Az emésztőrendszerbe a táplálékok és folyadékok útján kerülhetnek be nemkívánatos vírusok. A epe és a gyomorsav sok vírust semlegesít, de ez nem minden esetben sikeres védekezési mód. A hepatitisz és adeno-vírusok kikerülik ezt a semlegesítést, s hasmenéses és egyéb légúti tünetekkel jelzik megtelepedésüket. Ha a vírusok bekerülnek a véráramba, gyorsan szétszóródhatnak a szervezetben. Leggyakrabban a bőr, a központi idegrendszer, a szív, a máj, bizonyos mirigyek elváltozásait okozzák. Terhesség esetén a vérből a fejlődő embrióba is így kerülhetnek át egyes vírusok (pl. a rubeola-vírus). A vérben egyként hosszabb-rövidebb ideig tartózkodhatnak a vörös vértestekhez, fehérvérsejtekhez kötődve, vagy magában a vérsvárában is. A vérrel keringő vírusokat az immunrendszerünk folyamatosan pusztítja. Amennyiben a védekezőrendszerünk meggyengül, a küzdelemben megnövekszik a vírus esélye!

A vírus bejutási időpontja (fertőzés) és az első tünetek megjelenéséig eltelt ún. lappangási idő pár naptól több hónapig is tarthat. A fertőzési folyamat után a vírusok a legtöbb esetben eltűnnek a szervezetből. Vannak azonban olyan vírusok is, amelyek a gazdaszervezetben maradnak, ahol hosszabb időn át tünetmentesen tartózkodhatnak. Ilyen

esetben beszélünk vírushordozóról. A szervezetben maradt ún. latens vírusok időnként reaktiválódhatnak, amelyet a megjelenő tünetek jeleznek (pl. herpesz-vírusok). Az ilyen vírusok aktivizálódásában a fertőzések, lázas állapot, hormon- és táplálkozási zavarok, pszichés/idegrendszeri terhelések egyaránt segítő szerepet játszhatnak.

A vírusok változékonysága: mint szerves organizmusok, az idők folyamán maguk is ki vannak téve a gazdaszervezetek ellenálló képességéből eredő hatásoknak, örökítő anyagaikban történő mutációs változásoknak. Megjelenésük óta hatással vannak az egész élővilágra: növényre, állatra, emberre is. A változékonyságukra jó példaként említhető az európai nyulak myxomatosis nevű vírusos betegsége. E vírus a megbetegített nyulakon a szemén, a testnyílásokon (szájon, végbélen, orrnyíláson) duzzanatképződést, majd gyors lefogyást, s pár nap után pusztulást okoz. E vírus természetes hordozója a trópusokon élő erdei nyúl, amelyen csupán enyhébb bőrelváltozást, jóindulatú daganatot okoz. A szúnyogcsípésekkel az érzékeny házi nyúlba kerülő vírus viszont szinte a legtöbb esetben végzetes kimenetelű megbetegedéssel jár. A 19. század közepe táján az Ausztráliába betelepített európai nyúl gyors elszaporodása komoly gazdasági károkkal járt. A túlszaporodás leállítására 1950-ben mesterségesen megfertőzték az állományt a myxoma-vírussal, aminek következtében a szúnyogcsípéssel gyorsan terjedő betegség rövid időn belül elpusztította az állatok 99%-át. A megmaradó ellenállóbb állatok, valamint a téli időszakokban hiányzó szúnyogok következményeként többször megismételték tavaszoként a fertőzést a siker reményében. A várt „eredmény” nem következett be, mert a túlélő állatokban keletkezett vírusmutások sok esetben nem okoztak végzetes megbetegedést.

Mi történt? Két-három évtized elteltével az ellenállóbb nyulak és a gyengébb lefolyású megbetegedést okozó vírus-változatok következtében az eredeti vírustörzs már csupán a nyúlpopuláció 25%-át pusztította ki a korábbi 90%-kal szemben! E példa élő bizonyítéka a természetben zajló természetes szelekció folyamatára is. Természetesen a keletkező új vírusváltozatok erősebben betegítőkké válhatnak, azaz az előbbivel ellentétes folyamatot indíthatnak.: komoly pusztítást okozhatnak, amíg az újabb ellenállóság kialakul. A vírusrészek gazdaszerveztbe történő beépülése tehát kétirányú – kedvező vagy kedvezőtlen – folyamat elindítója lehet.

A kedvezőtlen elváltozások között a rosszindulatú daganatokat (rákbetegségeket) szokták első helyen említeni. Az ilyen elváltozást okozó vírusokat nevezik onkogén vírusoknak. Kettőt emelnék ki részletesebben ezek közül: a májgyulladás és a szemölcs vírusát.

A májgyulladás (hepatitisz) a B- és C-vírus fertőzése nyomán következhet be. Igen ellenálló vírusok, ezért nehezebb a műtéti eszközök fertőtlenítése. Szexuális úton, de szüléskor is előfordulhat fertőzés, ha az anya vírushordozó. A C-vírust 1989-től azonosították, amely az előbbieken kívül vérkészítményekkel is fertőzhet. Az okozott májrák kifejlődése olykor két-három évtizedig is eltarthat!

A közönséges szemölcsöt a papillomavírus okozza, amely a népesség közel 25%-nál megfigyelhető. Nőknél a méhnyak környékén elszaporodva rákosíthatja el a hámszövetet 10-20 év alatt!

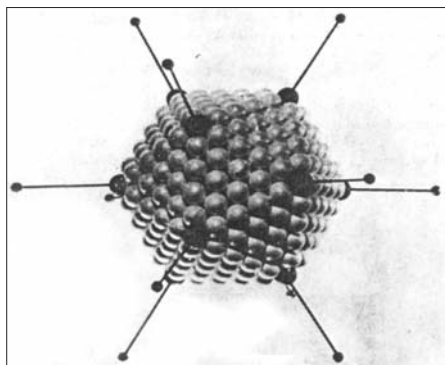
Járványos megbetegedéseket leggyakrabban az influenza-vírusok okozhatnak állatokon, emberen egyaránt. Néhány szót tehát ezekről is kívánatos szólni.

A, B és C víruscsoportjai vannak, amelyek közül a B- és C-típusok csak az embert, az A-törzsek pedig az embereken kívül a sertéseket illetve a madarakat betegítik meg. Járványmentes időszakokban az állatokban maradnak fenn a vírusok! A megbetegedés elnevezése az 1743-ban Olaszországban jelentkező járvány idején született „Influenza di freddo” (a hideg hatása) megnevezéssel. Ekkor még ugyanis az időjárásnak tulajdonították a Myxovírus influenzae által okozott megbetegedést. Legismertebb influenza járványok: orosznátha (1889-1892), spanyolnátha (1919-1920 – 20 millió ember halt meg!), ázsiai influenza (1957-1958), hongkongi (1968-1969).

A fenti járványok az A1 illetve A2 víruscsoportok új vírusvariánsai következtében keletkeztek. A betegség 1-2 napos lappangás után leggyakrabban magas lázzal, rossz közérzettel kezdődik, hurutos tünetek, majd izomfájdalom, émelygés, hányinger is társulhat később hozzá. A csecsemők és öregek esetében gyakran szövődményekkel járhat: pl. pneumónia alakulhat ki az esetleges bakteriális felülfertőzés, vagy magának a vírusnak következtében. A cseppfertőzéssel, levegővel terjedő vírusok ellen nehéz a védekezés. A felgyorsuló idegenforgalom szintén kedvez a terjedésének. A gyengített vírusos vakcinás védőoltás 50-60%-os védekezést biztosít csupán.

A madárinfluenzáról: többféle vírus okozhatja. 1880-ban Olaszországban jelezték először. Hordozóik: házi tyúk, pulyka,

gyöngytyúk, fogoly, fácán, papagáj, vízimadarak (ld. bütykös hattyú), galambok, egyéb madarak. A tünetek között a bágyadság, tüszögés, nehéz légzés, bőrfüggelékek el-kékülése, savós orrfolyás, bizonytalan testmozgás a leggyakoribb. Gyakran bakteriális, illetve más vírusos együttfertőzés is társulhat hozzá. A vírus azonosítása jelenti a pontos diagnózist. A vadmadarak vonulási helyeiken gyorsan terjeszthetik e vírusokat, amelyek az ürülékben hosszú ideig fertőzőképesek maradnak (másfél évig is!). A vírus azonosítását követően következhet a vakcinális védekezés. E vírusok változékonysága okozza a legnagyobb problémát, mert egy esetleges új mutáns megjelenése komoly szakmai erőfeszítésekkel jár a sikeres megfékezés érdekében. Néhány még nem említett, emberre is veszélyes vírus: kanyaró, himlő, mumpsz, veszettség, baromfi-

Adenovírus-modell

pestis, agyvelőgyulladás, sárgaláz nevű megbetegedéseket okozó vírusok.

Hazánkban az alábbi vírusos megbetegedések elleni védőoltások léteznek: himlő, gyermekbénulás, kanyaró, rubeola, sárgaláz, veszettség, mumpsz, influenza.

Bízom benne, hogy a vázlatos, töredékes ismertetés valami megszívlelendőt is jelentett olvasóim számára. E mikrovilágokba történő betekintések csupán alig fél évszázada folynak, a kutatási eredmények mégis forradalmi változásokat hoztak a genetika, a mikrobiológia, az immunitás, a gyógyítás, gyógyszerkutatás stb. tudományágakban. A felgyorsuló kapcsolat, nemzetközileg összefogott kutatások biztos garanciát jelentenek egy-egy esetlegesen felbukkanó nemkívánatos vírusos járvány megfékezéséhez. Mindezekhez minden ember azzal adhat segítséget, hogy a megelőző intézkedéseket (fertőző betegségek elkerülési lehetőségeit) és a megjelenő betegség terjedését megakadályozó teendőket következetesen megteszi.

Dr. Laki Ferenc

Apró csodák

A Türr István Múzeum idén márciustól decemberig tartó, minden hónap 15-én megújuló kiállítás-sorozatát indít *Apró csodák* címmel. Olyan tárgyak, tárgyegyüttesek kapnak egy-egy hónapra kiállítási teret, amelyek önállóan nem töltenének meg egy teret, de mivel mindegyik a múzeumi gyűjteménynek „apró csodája”, megérdemlik a közszemlére bocsátást. A kiállítások az intézmény emeleti időszakos kiállítótermének egyik sarkában tekinthetők meg.

A cserépkályhák használata a 13-14. században terjedt el szélesebb körben a középkori Európában. Magyarországról a legkorábbi biztos adatok a 14. század első feléből vannak, a bajai kályhásokról csak az 1850-es évektől maradtak fenn céhdokumentumok.

Amikor kályhásokról beszélünk, néhány szót kell ejteni a fazekasokról is, mert mindkét mester agyaggal, hasonló eszközökkel dolgozik, csak más terméket állít

elő. Wilhelm József régi bajai kályhás-mester szerint a gerencsér köcsögöt, cserepet, a tálás kantát, korsót, tányért, tálát, a fazekas főzőedényeket, a kályhás pedig kályhákat készített. A holt szezonban azonban a legtöbb kályhás cserépedényeket is gyártott.

A régi bajai fazekasoknak a nyersanyagot a természet, a Duna árterülete adta. A fekete agyagot a Békavár és a Kistöltés, a sárgát pedig a Posványos nevű területen bányászták. Mivel a fekete agyag túl zsíros volt, ezért azt fele-fele arányban sárgával kellett keverni. A kályhás-mesterek munkájához már tűzálló agyag kellett, amit messzi vidékről, az ország északi részén Alsópetény, Felsőpetény, Fazekaszaluzsány, Poltár, Rév, Rimaszombat településekről szállítottak vasúton Bajára. Ezt a tűzálló földet használták a fazekasok is a főzőedények készítéséhez.

A kályhások két legfontosabb munkaeszköze a formázókorong és a mázórló ma-

lomkó. Jellemzőes kályhás szerszámok a csempeprésléshez használt dúcok, keretek, derékszögező és a párkányozó sablonok.

A kályhás a kályhaszemek formázásakor először a korongra helyezte a fenyőlécből készült keretet és a kiporciózott agyagot közé csapta. Az agyagból tányért korongolt, majd felemelte a fakeretet, amellyel szögletesre formázta a tányér szélét. Ezek után már csak a fölösleges agyagot kellett fakéssel levágnia.

A kályhások maguk készítették a formázómintákat, a fligliket. Először a kályhacsempe nagyságú agyaglapot csont és keményfa darabokkal formázták. A sablont gipsszel körülöntötték, és miután a gipsz megkötött, elkészült a negatív forma. Ebbe simították, nyomkodták be a csempe nék szánt agyaglapokat. A félkész csempeket szárítás után rövid ideig kemencében melegítették, fonnyasztották. Ezután engobba, vagyis földfestékbe mártották és kiégették. A csempe díszíthették írókával, majd egy merőkanállal leöntötték a mázzal, végül pedig következett a második égetés.

Az égetőkemencét fűzfával, vagy szurkos nyárral fűtötték fel, és 600-650 fokon égették ki a kályhacsempéket.

A csempék díszítése az idők során a divattal együtt folyamatosan változott. Szinte korszakokat lehet húzni a minták bemélyedése szerint. A 19. század végén a mesterek leginkább mélyebb díszű kályhacsempéket készítettek. A kályhások ezt

nevezték „barokk” formának. A 20. század elején már laposabb, „félbarokk” csempék készültek, melyeket az 1920-as évek elején a „tapetta” követte. Azt követően pedig már a sima kályhacsempék kerültek előtérbe.

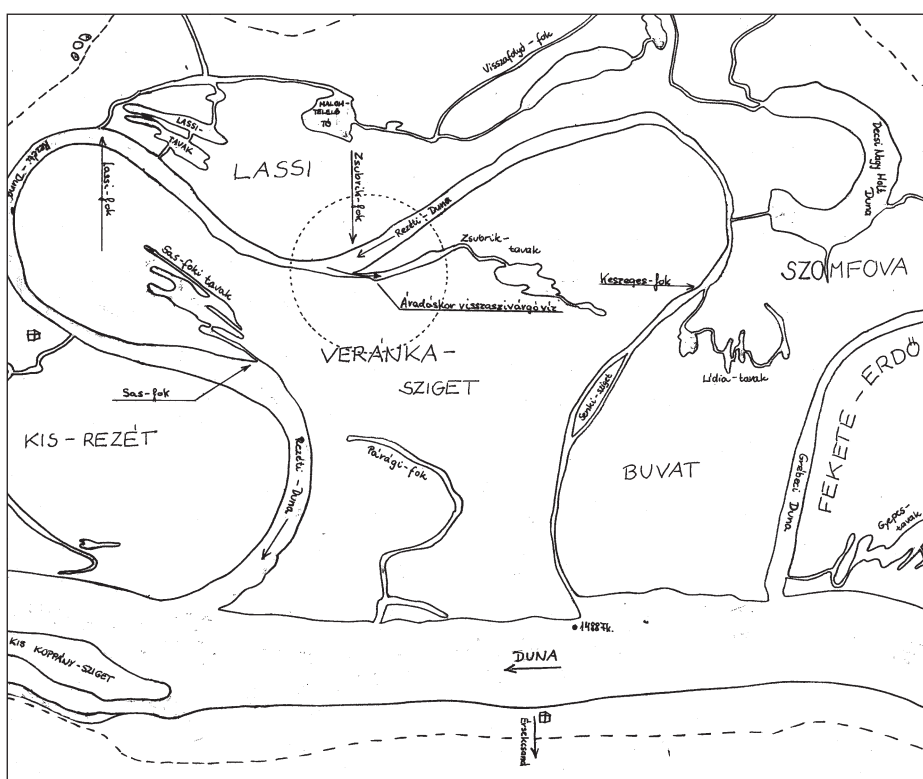
A rövid múzeumi tárlaton elsősorban Wilhelm József és Fehér Lajos egykori bajai mesterek munkaeszközei, termékei lát-

hatóak, melyeket még a nemrég 80. születésnapját ünneplő Solymos Ede, nyugalmazott múzeumigazgató gyűjtött 1951-ben, bajai munkába állásának első évében. A kiállítást színesítik a bajai, Baja környéki régészeti ásatásokról előkerült középkori kályhaszemek és Déri György hagyatékából néhány erdélyi kályhacsempe.

Kothencz Kelemen

A magyar mint halásznemzet

*Motto: „A jó régít a jó újjal, a jelen időben kéz-fogásra birni törekedném.”
Széchenyi István, 1828.*

Mint tudjuk, európai viszonylatban Norvégia kivételével térségünkben eszik a legtöbb halat. Az viszont biztos Guinness-rekord, ahány orvhalász él közöttünk. Ha erre terelődik a szó, sokan lesütik a szemüket, és hamut szórnak a fejükre. Hát innentől szeretném visszagombolyítani a fonalat ősi kultúránk kezdetéhez. Levéltári adatokból ismerjük, hogy miket zengedeztek nyugat-európai utazók hazánk vizeiről, illetve halbőségéről. Hogy két rész vízből és egy rész halból állnak a magyar élővizek, és sehol Európában nem láttak még ilyen jól hasznosított folyókat. Igen, víz menti őseink úgy bántak a folyóinkkal, mintha élőlények lettek volna. Nem túlzás, ha azt mondom, míg Nyugaton gátak közé szorították a folyókat, és elektromos turbinákat hajtottak a vízzel, addig mi, pont fordítva,

szétterítettük a folyókat, és „biológiai turbinákat” működtetünk velük. Halat neveltünk és szaporítottunk, szürkemarák és ártéri lovak sokaságát tenyésztettük, gyümölcs erdőket és szigeteket hoztunk létre a gyümölcsnemesítés soha nem látott szakmai zsenialitásával, erdőket, nádasokat műveltünk, méhészkedtünk, és hasznosítottunk mindent, amit az ártéri élő rendszer értéként nyújtott felénk.

Ennek a világnak a feltáró óriása Andrásfalvy Bertalan professzor, aki az 1900-as évek derekán megírta a Tolna megyei Sárköz történetét. Ebből a műből hallottunk először ilyen összefogottan az ártéri fokgazdálkodásról, és nőttünk fel a saját múltunkhoz. Mert ennek a legendás gazdagságú vízivilágnak az egyedüli titka és kulcsa a fok. Ezek keskeny keresztmetszetű, csator-

nához hasonló képződmények vagy létesítmények, több száz kilométer hosszúságban hálózta be a folyó völgyét, illetve árterét. Fokok születnek természetes és mesterséges úton is, ez ma már nem vitás. De a fokokat tisztán és feliszapolódás-mentesen tartani, azokat egymással összekötni és rendszerbe foglalni egyedül az ember volt képes. A tisztántartás végett jegyzem meg a csatorna és a fok közötti különbséget. Míg a csatorna – elsősorban belvízelvezetés céljából – egy irányba vezeti a vizet, addig a fok áradáskor az ártérre, apadáskor pedig a folyó irányába. A Duna gemenci ártere úgy 500-1000 ha kiterjedésű öblözetekre, úgynevezett „teknőkre” bontható. Minden egyes öblözetet egyetlen, ún. elsőrendű fok köt össze az élő mederrel, és tölti fel azt áradások idején. Az öblözeteket hajdani Duna-medrek magaspártjai választják el egymástól, de a teknőzeteken belül számtalan térszint megtalálható. Így tavak, rétek, puha- és keményfás ligeterdők, valamint görönddombok váltják egymást. Ám az öblözeteket egymással ugyancsak fok köti össze. Hogy megértsük az ártér működésének egyszerű, logikus, ám mégis bonyolultnak tűnő folyamatait, ki kell még térnem a következőkre. Az elsőrendű fok az öblözet legalsó, legalacsonyabb pontjánál teremt kapcsolatot az élő vízzel, majd 200-300 m hosszúságban a szárazulatba történő behatolása során az élő folyással szemben, visszafelé vezeti ki a vizet az első tóba vagy holtágba. Nos, ezzel a szisztémával már a legdurvább hordaléktól mentesített folyóvíz szivárgott csak ki az alacsony ártérre, és ez a néhány száz méteres első kivezető szakasz volt a csapdaja a még jelen lévő lebegtetett hordaléknak. Apadáskor pedig a közeli falu apraja-nagyja ásóval beállt a fok kötésig erős vízébe, és ásóval lazították az utolsó áradáskor lerakott iszapot, amit aztán a kiáramló vízzel visszamosattak az anyamederbe.

Miért volt erre szükség? – kérdezhetnénk. Az ártér legértékesebb részei a belső tavak és holtágak voltak a bennük tenyésző halak révén. Úgy is hívták ezeket, hogy halastavak. Ezekre a vizekre pedig úgy vigyáztak a régiek, mint a hímes tojásra, nehogy idő előtt felszapoldjanak és posványná váljanak. A mai szántó-vető gazda hatalmas összegeket költ a rovar és rágcsáló károsítók visszaszorítására, miközben lemérgezi a földet és a társadalmat is. Őseink viszont igyekeztek a fokokon keresztül a folyóvölgy legtávolabbi zugait is elárasztani a kiáradó vízzel, és a pajtától a hörcsög nagyságú rágcsálóig mindent a halakkal zabáltattak föl. Ami másnak kárt okozott, ők azon halhúst neveltek. Filozófiájuk fordítottja volt a mai vállalkozókének. Először a környezetüket gazdagították, majd abból gazdagodtak ők is. Hihetetlen rangosan éltek, ám a vagyonukat, mint jó bank, nem otthon őrizték és tartották, hanem minden a kintlévőségekbe volt beruházva. Ez a beruházás pedig a mindenkor megújulásra képes természetben, az évente megújuló halszaporulatban, a selymesen ringó kasszalók fűvében, a réteken szabadon csatangoló gulyákban és ménesekben, 100-150 félé gyümölcsfajtában volt. Csak annyit vettek el a természettől, amennyi a szükségletük volt, nem úgy, mint a mai ember, aki nem tudja, hogy a hűtőládában nem nő a hús, és az íze is csak romlik.

De most repülünk vissza a nyugati utazók ámulatba esésének történetéhez. Mi lehet az oka annak, hogy az ő hazájukban

kanyargó folyók halgazdagsága eltölpül a mieinkhez képest? Még ma is lépten-nyomon halljuk, és sulykolják belénk, hogy milyen elmaradott és szegényes kultúrájú népek vagyunk. Pedig a valóság egészen más. Mi sem bizonyítja jobban, mint az a temérdek hal a folyóinkban. Ennek pedig egy igen magas szintű természetgazdálkodás, egy népi bölcsesség, az előzőekben már említett ártéri fokgazdálkodás volt a titka. Oly módon tudtuk hasznosítani a természet, illetve a folyó komplex energiáját, amire bátran mondhatjuk, hogy egyedülálló volt Európában. Ugyanis a fokokon kiáradó tavaszi víz az árteret több száz ezer hektárnyi halívó és ivadéknevelő tóvá varázsoltta, azon túl finom iszapjával megtrágyázta a réteket, legelőket, savtalanította az ártér talaját, életre keltette a talajban szunnyadó csírákat, megakadályozta a tájidegen növények elszaporodását stb.

De mostoha velünk a történettudomány is. Molnár Géza a Tisza mellől ezt a következőképpen fogalmazta meg. A múltban a legmagasabb civilizációk fokmérője az volt, hogy mely társadalom tudott minél nagyobb és minél lassabban gyógyuló sebeket ejteni a természetben. A római birodalomban pl. az állam jogcímet biztosított a feltöretlen földhöz bárkinek, aki megtisztította az erdőtől. Magyarul: bárki tulajdont szerezhetett az erdő fölött, aki azt elpusztította egy kiválasztott kultúrnövény termesztése érdekében. Megállapíthatjuk,

hogy a civilizáció születésének és terjeszkedésének alapja a szűzföld feltörése, ami egyenlő az élővilág szempontjából annak elpusztításával. Így vált sivataggá az emberi civilizáció bölcsője, Mezopotámia, vagy később hasonló módon a görög birodalom is. Nos, ezek a hajdani beavatkozások rengeteg sérülést, nyomot és kutatni valót hagytak a történészek számára. A történettudomány bizonyos értelemben vakvágányra téved, amikor az őseinkhez hasonló, a természetes rendszerekbe belesimuló gazdálkodást vizsgál, mint az ártéri fokgazdálkodás. Ugyanis ennek során szinte nem esik seb a természetben. És ha nincsen seb és nincsen nyom, akkor nincs mit vizsgálni. Kategorikusan ki is jelentik, hogy itt vagy nem létezett emberi civilizáció, vagy ha mégis, akkor nagyon primitív lehetett. Engedjenek meg egy hasonlatot. Kirándulásaink alkalmával az erdő mélyén egy csodálatos rétre érkezünk. Nincsenek lecsontolt fák, felborított tuskók, a selymesen ringó fűben nem látni eldobott konzerves dobozt, tejeszacskót, papír zsebkendőt stb. Hajlamosak vagyunk azt feltételezni, hogy nem járt már itt ember hosszú ideje. Pedig talán néhány napja olyan emberek vertek sátrat itt, akik nem voltak vandálok, nem pusztítottak és szemeteltek, vagyis szinte nyomok nélkül álltak tovább. Nos, kedves olvasó, ha ön az utóbbiak közé tartozik, akkor vagy nem létezik, vagy nagyon primitív és civilizálatlan ember.

Felső Barnabás

Ők írták, mondták, énekelték... (én csak továbbadom...)

Az alábbi idézetet, Kósa Ferenc filmrendező ars poeticáját Balczó András olimpiai és világbajnok öttusázónkról alkotott *Küldetés* című portéfilmjének ünnepi bajai bemutatóját követően, talán 1976-ban hallottam. A közönségtalálkózón felállt egy tanítóképzős lány, és kérdéséhez kapcsolódóan ő citálta.

Leíratam vele, és aktív koromban, miközben dolgoztam, mindig ott volt laboratóriumi szobám falán, éppen a mikroszkópom mögött. Tekintetem akarva-akaratlanul is naponta találkozott a humanizmus eszméitől átítatott gondolatokkal. Természetesen másoknak is megmutattam, és bekerült idézetként számos ajándék- és emlékkönyvbe. Magam is szívesen idézem kiállítási megnyitó beszédeimben.

Őrizd az embert magadban, hogy jogod legyen a szóhoz, hogy súlya lehessen szavaidnak, hogy méltó maradj a munkádhoz.

A mű mindig kifejez téged.

Őrizd az embert, mert hivatásod nem más, mint elkötelezettség, nem kevesebb, szabaddá tenni másokat.

Őrizd az embert, ha lehet, életeddel, ha lehet, munkáddal, ha nem lehet, haláloddal.

Őrizd az embert, a szabadság rendjét soha egyetlen pillanatra se téveszd össze a rend szabadságával.

Őrizd a szabadságot, mert csak addig vagy ember, míg szabad akarsz lenni. S ha reggel újra látod, amint felelősségük elől saját hátuk mögé bújnak az emberek, a szemed se rebbenjen, végezd a dolgod, gondold a Napra. Ő se szól, csak felkel, és járja az útját.

Schmidt Antal

B. Horváth István Tavasza Sugovicán

Végtelen kék szem az ég,
Izzó Nap pupillája.
Az Isten ezen át néz
le a Sugovicára.

Megmozdul a partbölcső,
Ringva kél víz és álom.
Lehajló fűzfavessző,
Terhes rügyek az ágon:

Pocakos szép kismamák.
Hordják a remény titkát.
Vajúdásuk biztatás,
Vágyva világra nyitják,

Megszülik az új Tavaszt.
Felsír a zöld ébredés,
Természet forradalma:
Színek, hangok, lüktetés.

Védendő védtelenek: a fürtös gyöngyike

Fürtös gyöngyike

A tavasz kezdetének növényei közül a fürtös gyöngyike (*Muscari neglectum*) kicsiny csengettyűkre hasonlító virágainak sajátossága, hogy a felül bókolók – egyébként meddők – feladata a nektárra áhító rovarok csábítása, s csak az alsók termők. A nagyjából 5 milliméter hosszú, tojásdad alakú, kékeslila színű és gyengén illatos virágok a levéltelen hajtás (tőkocsány) végén, tömött fürtben nyílnak. A 10-20 centiméter magasságra megnövő hagymás növény keskeny-szálás (szélességük 1,5-6 milliméter közötti) és tőkocsánynál hosszabb levelei lehajlók, s végükön többnyire elszáradnak, illetve töredezetek.

Latin nevével kapcsolatosan mindenképpen meg kell jegyezni, hogy Priszter Szaniszló 1986-ban megjelent *Növényneveink – Magyar-latin szógyűjtemény* című könyve és a korábbi leírások alapján a növény latin neve „*Muscari racemosum*”. Priszter Szaniszló későbbi, 1998-ban kiadott *Növényneveink* című kiadványa szerint – követve az Európában ma széles körben elfogadott tudományos némenk-

Fürtös gyöngyikék dülűút szegélyében

túrát – a fürtös gyöngyike tudományos neve „*Muscari neglectum*” lett.

A növénynek számos népi elnevezése van. A Hoffmann-Wagner *Magyarország virágos növényei* (Természettudományi Társulat kiadása, Budapest, 1907) című könyv a következőket gyűjtötte össze: „béka v. kígyóhagyma, gyöngyike, kék gyöngyvirág, kígyóvirág, mezei jácint, pézsmabimbó, Szent Györgyvirág”. Részben újakat közöl a Csapody-Priszter szerzőpáros által összeállított *Magyar növénynevek szótára* (Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1966): „békahajma, kékfürtöcske, kígyóhajma, kígyónyelvűfű, kígyóvirág, Szent Péter kulcsa”. A gazdag választék jól tükrözi elődeink fantáziáját, megfigyelését és tapasztalatát, ugyanakkor a teljességhez hozzátartozik annak megemlítése, hogy a felsorolás több elnevezése más virágunknál is előfordul.

A liliumfélék (Liliaceae) családjába tartozó fürtös gyöngyike leginkább a védett epergyöngyikével téveszthető össze (*Muscari botryoides*). Különbséget talán legjellemzőbben leveleik alapján lehet tenni közöttük: előbbi levelei keskeny-szálásak, utóbbi 5-13 milliméter szélesek és csúcsuk csuklyás. Nyár elején virágzik két további közeli rokona: a karsú gyöngyike (*Muscari tenuiflorum*) és a ritka üstökös gyöngyike (*Muscari comosum*).

A fürtös gyöngyike eredeti elterjedési területe a Földközi-tenger vidéke, innen indult Közép-Európát meghódító útjára. Kovács János 1896-ban a Dudás Gyula szerkesztette Bács-Bodrog vármegye egyetemes monográfiájában a vármegye növényei között felsorolta az üstökös gyöngyikét, a fürtös gyöngyikét, az epergyöngyikét és kertekben a pézsmagyöngyikét (*Muscari moschatum*). Prodan Gyula zombori tanár *Bács-Bodrog vármegye flórája* című dolgozatában (Magyar Botanikai Lapok, XIV. kötet, 1915) a fürtös gyöngyikét a vármegye homoki erdőinek tisztásain és homokos legelőin említi, az üstökös gyöngyike előfordulását a vármegye északi és észak-nyugati részén jelezte. Napjainkban hazai jellemző élőhelyei a száraz homoki gyepek, amelyeken közönségesnek tekinthető. A természetes zavarástűrő növények közé tartozik, és az élőhelyét érő bolygatás segíti elszaporodását. Vadon élő példányai Baján megtalálhatók többek között a Kálvária-kápolna dombjának két oldalán, külterületen a várostól keletre található dülűutak szegélyében és a

Virágoskertben jól megválasztva a gyöngyike melletti virágokat szép kompozíció hozható létre

homoki réteken. Kertészetekben megvásárolhatók nemesített példányai, így gyakori növénye városunk virágoskertjeinek is (a Babits Mihály utca emeletes épületei körüli virágágyások, Mártonszállási úti családi ház előkertje stb.).

Dr. Nebojszki László

DAJAI HONPOLGÁR

Megjelenik minden hónap első napján
ISBN 1416-4469

Főszerkesztő:
Bálint László

A szerkesztőbizottság tagjai:
Bálint Attila, Bánáti Tibor, dr. Dániel József,
Jász Anikó, Kothencz Kelemen, Kovács Zita,
dr. Laki Ferenc, dr. Mayer János,
dr. Nebojszki László, Schmidt Antal

Lapalapító és kiadó:
Újvárosi Általános Művelődési Központ

Postacím:
6500 Baja, Oltvány Imre u. 14.
Telefon: 79/325-599

Fenntartó:
Bajai Honpolgár Alapítvány
Az alapítvány számlavezető bankja:
OTP Kereskedelmi Bank Rt.
Bajai Fiókja 11732033
Bajai Honpolgár Alapítvány 20030119

Nyomdai munkák:
Arculat Nyomda Kft.

Baja, Attila u. 15. Tel.: 79/428-944

**KÉZIRATOT, FÉNYKÉPET NEM ŐRZÜNK
MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.**